

**DE GRAFZERKENVLOER IN DE
GROTE OF SINT-LAURENSKERK
TE ALKMAAR**

© 1996 GEMEENTE ALKMAAR

Alle rechten worden voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt in enige vorm of enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opname of op welke andere manier dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

*Auteurs: Carla Rogge
architectuur- en bouwhistoricus
Bureau Monumentenzorg en Archeologie, Sector Volkshuisvesting
Dienst Stadsontwikkeling en Beheer, Gemeente Alkmaar*

*Titel: DE GRAFZERKENVLOER IN DE GROTE OF SINT-LAURENS-
KERK TE ALKMAAR*

*Uitgave: Bureau Monumentenzorg en Archeologie,
Sector Volkshuisvesting
Dienst Stadsontwikkeling en Beheer,
Gemeente Alkmaar*

*Trefwoorden: Alkmaar, architectuur, begraafplaats, beeldhouwkunst
geschiedenis, grafmonument.*

*Fotografie: J. Elsinga
Bureau Monumentenzorg en Archeologie*

Vormgeving: idem

Productie: Gemeente Alkmaar

**DE GRAFZERKENVLOER IN DE
GROTE OF SINT-LAURENSKERK
TE ALKMAAR**

CARLA ROGGE

Bureau Monumentenzorg en Archeologie
Gemeente Alkmaar
juni 1994 - oktober 1995
rapport 1

INHOUD

VOORWOORD	3
INLEIDING	4
Hoofdstuk I	
BEGRAVEN IN DE GROTE KERK	6
Hoofdstuk II	
BELANGSTELLING VOOR DE GRAFZERKEN	9
Hoofdstuk III	
INDELING IN VAKKEN	11
Hoofdstuk IV	
DE NUMMERING DER GRAFZERKEN	12
Hoofdstuk V	
DE BIJZONDERE HOOFDAANLEG VAN DE ZERKENVLOER	16
Hoofdstuk VI	
OVER ENKELE ZERKEN, DUBBELE ZERKEN EN ZERKENPAREN	18
Hoofdstuk VII	
RESTANTEN VAN DE GRAFZERKENVLOER VAN VOOR 1624/1634	19
Hoofdstuk VIII	
DE BEELDMERKEN NADER BEKEKEN	20
Hoofdstuk IX	
GRAFSYMBOLIEK	24
Hoofdstuk X	
TEKSTBANDEN	25
Hoofdstuk XI	
DE LETTERS	26
Hoofdstuk XII	
NAMEN EN MONOGRAMMEN	27
Hoofdstuk XIII	
HIER LEYT BEGRAVEN...	28
Hoofdstuk XIV	
NOG EEN AANTAL GRAFZERKEN NADER BEKEKEN	29
TOT BESLUIT	31

VOORWOORD

In samenhang met de in 1991 gestarte restauratie van de Grote of Sint-Laurenskerk worden door het Gemeentelijk Bureau Monumentenzorg en Archeologie de nodige onderzoeken uitgevoerd of begeleid.

De onderwerpen van deze onderzoeken zijn divers en vele zullen waarschijnlijk nooit verder komen dan het ambtelijk bureau. Het rapport "De Grafzerkenvloer in de Grote of Sint-Laurenskerk" leek aanvankelijk voorbestemd om op deze plek te eindigen. Het was door de kunsthistorica van het bureau, Carla Rogge, opgesteld om bij de restauratie en de aanpassing van de vloer weloverwogen beslissingen te kunnen nemen en het heeft in die zin aan zijn doel beantwoord.

Dat het nu toch zijn weg naar een breder publiek vindt, ligt aan de grote belangstelling, die er blijkt te bestaan voor het onderwerp. Carla Rogge heeft dit regelmatig kunnen ervaren, zowel tijdens het onderzoek, als tijdens haar lezingen over het onderwerp en in haar contacten met de burgerij.

De zerkenvloer van de Grote Kerk vertelt veel over de geschiedenis van de stad en zijn bewoners en spreekt bij velen tot de verbeelding. Een verbeelding, die bovendien nog is aangewakkerd door het archeologische onderzoek, dat na het verwijderen van de zerkenvloer is uitgevoerd. Wie had kunnen vermoeden, dat hier 25.000 bezoekers naar zouden komen kijken. Wie zijn er begraven, wat voor soort teksten en voorstellingen lieten de Alkmaarders vroeger op hun grafzerken zetten, wie maakte de prachtige zerken, hoe was het onderhoud vroeger geregeld, hoe kan ik een bepaalde zerk tussen de meer dan 1700 andere terugvinden, allemaal vragen die gesteld worden en even zoveel interessante gesprekken en ook nieuwe vragen opleveren.

In het rapport dat thans voor u ligt wordt een aantal aspecten van de zerkenvloer van de Grote Kerk belicht en een aantal vragen beantwoord. Het maakt de lezer bovendien attent op de grote historische waarde van deze prachtige zerkenvloer. Overigens mag niet onvermeld blijven dat Carla Rogge bij haar onderzoek en tijdens het schrijven van het rapport dankbaar gebruik heeft gemaakt van de vele informatie die Mr. J. Belonje gedurende zijn lange leven reeds over dit onderwerp heeft verzameld.

Het is de bedoeling om in de toekomst meer onderzoeksprodukten van het Bureau Monumentenzorg en Archeologie in de vorm van het nu voor u liggende rapport te laten verschijnen. Het is dan ook geen toeval dat het rapport het trotse nummer 1 draagt.

*Piet Verhoeven
Hoofd Bureau Monumentenzorg en Archeologie*

INLEIDING

Tot de voornaamste bezienswaardigheden uit het verleden die de stad Alkmaar aan zijn burgers en aan bezoekers van elders kan tonen, behoort de Grote of Sint-Laurenskerk. Niet alleen het kerkgebouw zelf, opgetrokken in de jaren 1470-1520 in late gotische stijl, is uit oogpunt van geschiedenis en kunst van belang, maar ook veel van wat in de loop der eeuwen een plaats in de kerk kreeg. Te denken valt aan de beide beroemde orgels, de ene al uit 1511 stammend, de andere -het grote orgel- in de 17de en 18de eeuw tot stand gekomen; voorts aan de schildering van het Laatste Oordeel uit 1519, aan het grote schippersgildebord, genaamd "de Christelijke Zeevaart" uit 1581 en aan het ensemble van preekstoel, doophek, herenbanken en koperen kaarsenkronen dat in de loop van de 17de eeuw tot stand kwam.

Ook de vloer behoort tot de bijzondere onderdelen, deze is geheel belegd met grafzerken. Zowel de regelmatige aanleg van het geheel, als de vormgeving van de afzonderlijke zerken, is de aandacht waard. Het gaat in totaal om ruim 1700 grafstenen, waarvan op zo'n 1000 "iets te zien is": een naam of een initiaal, een kortere of langere graftekst, een randversiering, een beeldmerk in de vorm van een familiewapen, een beroepsteken of een huismerk. Vooral de grote hoeveelheid beroepstekens is opmerkelijk: daaronder verschillende molens, scheepjes, gereedschappen uit de bouwambachten, maar ook potten van de pottenbakkers, bijlen van de slagers, een hoed van een hoedenmaker, een klok van een kloksteller, een rad van een wielmaker, een wan van een wannemaker en een kaaspers van een kaasmaker.

De oudst bewaarde grafzerken in de kerk dateren uit de late middeleeuwen. In die tijd was het gebruikelijk geworden dat er niet alleen op de kerkhoven, maar ook in de kerken zelf begraven werd. Dat begraven in de kerkgebouwen was duurder en verleende meer aanzien dan het begraven op de kerkhoven. Het gebruik, in de katholieke tijd ontstaan, bleef gehandhaafd na de Hervorming in de tweede helft van de 16de eeuw. De kerken hadden baat bij het begraven in hun gebouwen: het leverde geld op.

Geleidelijk aan rezen er echter bezwaren tegen het oude gebruik de kerken als begraafplaats te benutten, maar het duurde in ons land nog tot in de loop van de 19de eeuw voordat er een einde aan kwam. De laatste bijzettingen in de Grote of Sint-Laurenskerk vonden plaats in het begin van het jaar 1830, daarna werd er begraven op de toen juist gereedgekomen Algemene Begraafplaats aan de rand van de Alkmaarder Hout.

Over het algemeen zijn de oude grafzerkenvloeren in ons land niet opgeruimd, maar gewoon blijven liggen. Ook in de Grote Kerk in Alkmaar is dat het geval. Het geregelde onderhoud, zoals dat er was geweest in de tijd dat er begraven werd, bleef echter achterwege. Zo ontstonden er in de loop van de tijd her en der in de zerkenvloer verzakkingen.

Bij de omvangrijke restauratie van de Grote Kerk, aangevangen in 1991, werd onder andere gepland om deze verzakkingen ongedaan te maken. Tevens werd gedacht aan het aanbrengen van vloerverwarming. Met het oog daarop dienden alle grafzerken gelicht te worden. Het lag in de bedoeling van de gelegenheid gebruik te maken om te speuren naar steen- en beeldhouwersmerken op de anders niet zichtbare zijden der zerken.

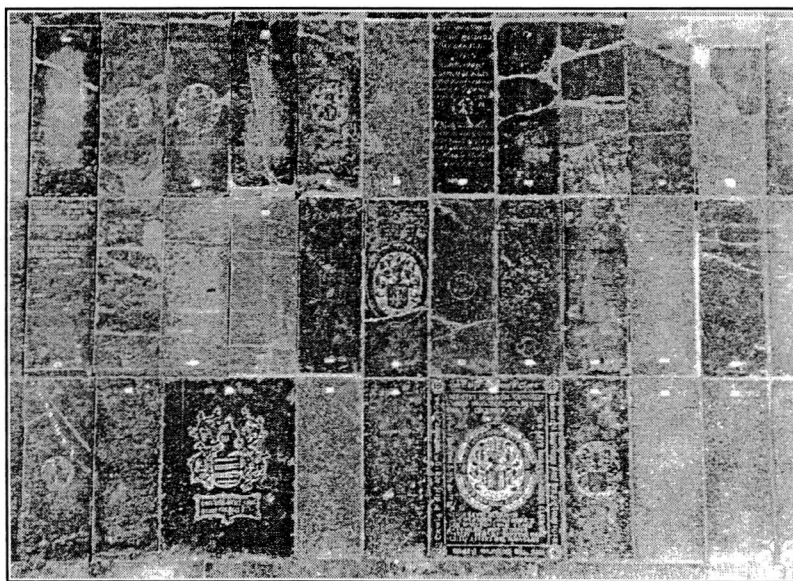
Eveneens wilde men, nu de gelegenheid zich voordeed, een uitgebreid archeologisch onderzoek uitvoeren onder leiding van de stadsarcheoloog Peter Bitter.

Vervolgens dienden alle zerken, waar nodig gerepareerd, in principe weer op hun plaats in de kerk terug te keren, echter niet meer, zoals eertijds, zonder meer rustend in gewoon zand, maar op een laag zogeheten gestabiliseerd zand (zand gemengd met wat cement), waaronder een betonplaat. Men verwacht dat op deze manier de zerken niet meer te lijden zullen hebben van verzakkingen zoals dat in het verleden het geval is geweest. Over de betonvloer heen wordt een systeem van vloerverwarming aangelegd.

In verband met de geplande activiteiten is vooraf door ondergetekende enig onderzoek gedaan naar wat de zerkenvloer zoal aan bijzonderheden te bieden heeft. Daarbij is zowel gekeken naar de aanleg van het geheel, als naar de afzonderlijke grafzerken. De bevindingen werden in juni 1994 samengebracht in een werkrapport, dat slechts in een kleine kring van direct bij de restauratie betrokkenen verspreid is. Het ging om een eenvoudige uitgave zonder foto's. Tevens werden er voor de Vereniging Oud-Alkmaar en voor de Nederlandse Genealogische Vereniging, afdeling Hollands Noorderkwartier, lezingen met dia's gegeven over het onderwerp.

De basis van het rapport, dat thans voor u ligt, is het werkrapport van juni 1994, aangevuld met gegevens uit de beide dialezingen. Ditmaal zijn er wel foto's aanwezig: het is een keuze uit de opnames die collega Joop Elsinga voorafgaande aan de restauratie van alle grafzerken genomen heeft.

De rapportage wordt begonnen met enkele opmerkingen van algemene aard over het begraven in de Alkmaarse Grote Kerk. Daarbij komt tevens beknopt aan de orde welke bronnen (de graf- en doodboeken) en literatuur (de publikaties van mr. J. Belonje) zoal ter beschikking staan voor hen, die zich willen verdiepen in de grafzerkenvloer van de Alkmaarse Grote Kerk.

Regelmatige aanleg

Hoofdstuk I

BEGRAVEN IN DE GROTE KERK

De Grote Kerk als algemene begraafplaats

Alle belangrijke parochiekerken in de steden en dorpen van ons land hebben in het verleden tot algemene begraafplaats gediend. In talloze kerken herinneren nog steeds vele grafzerken aan het gebruik van weleer. Ook in de Alkmaarse Grote Kerk is dat nog steeds het geval. Meer dan 1700 grafzerken uit het verleden bleven daar bewaard.

Er staat in de Alkmaarse binnenstad nog een kerk waar in het verleden begraven is: de Kapelkerk. Maar van die kerk zijn slechts enkele oude grafzerken tot ons gekomen.

Begraven in de kerk was duur

Overigens konden alleen zij in de kerk begraven worden, die over voldoende geld beschikten. En die dat geld ook daadwerkelijk voor het kostbare begraven in de kerk wilden uitgeven.

Goedkoper was het begraven op het kerkhof

Was er onvoldoende geld beschikbaar, dan werd er begraven op het kerkhof bij de kerk. Maar terwijl de grafzerken in de kerken veelal bewaard zijn gebleven, zijn de graven en de bijbehorende grafmonumenten op de kerkhoven vrijwel steeds geheel of nagenoeg geheel verdwenen. Ook in Alkmaar is dat het geval.

Slechts één grafmonument dat geen plaats kreeg op het kerkhof zelf, maar werd aangebracht tegen de kerkmuur, overleefde de ruimingen. Het is het monument aan de zuiderzijbeuk waarop te lezen staat: "Acht voetstappen voor dezen steen rust het lijk van Anna Maria Elisabeth Fleischer, Echtgenoot van Francois Joseph Bailly, Overleden den 3 augustus MDCCCXI in het zevenentwintigste jaar van haar ouderdom. Vrienden eert het geheugen van degeene die eene goede dochter, echtgenote en moeder geweest is".

De dood- en grafboeken

Een ieder die zich met de bestudering van de grafzerken bezighoudt, krijgt vroeger of later te maken met de oude dood- en grafboeken: de registers waarin werd opgetekend wie er begraven werden en wie de eigenaren der graven waren. Elke kerk waarin vroeger begraven werd, heeft dergelijke boeken gehad. Ze dienden voor de administratie van de graven en de inning van de verschuldigde gelden. Want net als nu gold: het begraven kostte geld, maar ook voor het verwerven en onderhouden van een eigen graf diende betaald te worden.

In totaal zijn er in Alkmaar liefst 49 van dergelijke dood- en grafboeken bewaard gebleven, die alle in het Regionaal Archief Alkmaar te raadplegen zijn.

Het gaat om verschillende series. Zij zijn niet alleen van belang voor het zoveel beoefende genealogische onderzoek, maar ook wie meer wil weten over de grafzerken zelf of over de grafgebruiken van weleer, kan er tal van gegevens uithalen.

Men krijgt overigens normaal gesproken niet de kwetsbare originele boeken in handen, maar goed bruikbare fotocopies, die in de kast in de studiezaal staan.

Optekening soms summier, soms uitgebreid

De wijze van noteren verschilt niet alleen van periode tot periode, maar ook van optekenaar tot optekenaar. De ene keer zijn de gegevens in een meer leesbaar handschrift en uitgebreider dan de andere keer.

Grafgebruiken

Zo komt men soms een en ander te weten over de grafgebruiken. Bij voorbeeld of er kaarsen werden gebrand en of de begrafenis overdag plaatsvond dan wel 's avonds. Het laatste was duurder en werd chiquer gevonden. Ook werd aangetekend of ter gelegenheid van de begrafenis de klokken werden geluid.

Overigens is het niet zo, dat alle grafgebruiken in de grafboeken teruggevonden kunnen worden. Alleen wat extra geld kostte, zoals het begraven bij kaarslicht of het luiden van de klokken, werd genoteerd.

De katholieke tijd

Het oudste boek met grafgegevens beslaat de periode 1540-1590. In die tijd was de Grote Kerk nog bestemd voor de katholieke eredienst. Het was deze hoofdkerk, die met het bijbehorende kerkhof (feitelijk waren er twee kerkhoven: een aan de zuidzijde dat meer in aanzien stond en een aan de noordzijde, dat minder in aanzien stond) de voornaamste begraafgelegenheid bood voor iedereen die in de stad verbleef.

In de tweede parochiekerk van de stad, de Kapelkerk, werd in de katholieke tijd nog niet begraven.

Na de Reformatie

Ook nadat de Grote Kerk aan het eind van de 16de eeuw in handen was gekomen van de hervormden, bleef het gebouw met de bijbehorende kerkhoven de voornaamste begraafgelegenheid van de stad. Wel mocht er sinds het eind van de 16de eeuw ook in de Kapelkerk begraven worden, die intussen net als de Grote Kerk was overgedragen aan de hervormden. Maar noch in de schuilkerken van de andere protestantse gezindten, zoals de luthersen, de remonstranten of de doopsgezinden, noch in de schuilkerken der katholieken, mocht begraven worden.

Een en ander betekende dat sinds de Reformatie zowel protestanten van diverse gezindten (her-vormden, luthersen, remonstranten, doopsgezinden) als katholieken in de Grote Kerk ter aarde besteld zijn.

Hoeveel begrafenissen per jaar?

Het aantal begrafenissen in de Grote Kerk verschilde van jaar tot jaar. Er zijn, zo blijkt uit de grafboeken, jaren dat er maar zo'n 75-150 begrafenissen plaats-vonden. Dat waren jaren waarin er gemiddeld 2 tot 4 keer per week een zerk gelicht moest worden om een dode bij te zetten. 1584 was zo'n jaar (circa 77 begravingen), 1596 (circa 87 begravingen), 1602 (circa 143 begravingen) en 1725 (circa 102 begra-vingen) ook. Andere jaren lieten hogere aantallen zien. Bij voorbeeld 1681, toen omstreeks 370 mensen in de Grote Kerk begraven werden.

Het aantal begravingen per jaar hangt uiteraard samen met het totale inwonertal van de stad. Ten tijde van de kerkbouw zal deze zo'n 6.000 inwoners hebben gehad. In de 17de eeuw was het inwonertal het grootst: namelijk circa 12.000-15.000. In de 18de eeuw liep het aantal geleidelijk terug, totdat het in het begin van de 19de eeuw juist onder de 10.000 gekomen was.

De grafkelders

Er zijn door de eeuwen heen steeds verschillende mogelijkheden geweest om zich te laten begraven, die naast elkaar konden voorkomen. Zo was er de mogelijkheid om onder de vloer een kleinere of grotere grafkelder te laten bouwen.

Mr. Iohan Baert

Deze mogelijkheid is in de Grote Kerk in Alkmaar slechts door een beperkt aantal zeer rijke families gebruikt.

In de zijkapellen verschillende kelders werden aan-gelegd. O.a. door de familie Van Egmond van de Nijenburg, te zamen met de familie Van Teylingen (in de noorderkapel B) en door de familie Corff (in de noorderkapel C). De familiewapentjes van beide fami-lies vindt men terug op de sluitsteentjes der gewelven van beide kapellen.

Een andere familie die een grafkelder bezat was de familie Van Torenburgh. Zij hadden een grafkelder in de zuiderzijbeuk, en wel tegen de westmuur. Deze kwam in het begin van de 18de eeuw eerst in bezit van de familie Baert (hun naam staat op de desbetreffende zerken die de kelder dekken), aan het eind van de 18de eeuw werd via vererving de familie Du Tour eigenaar.

Ook onder de noorderkapel E kwam een grafkapel, in de 17de eeuw aangelegd door Eduard Jacot van Axele. Tegelijkertijd liet hij de kapel afsluiten door een hek, in renaissance stijl, dat nog steeds in de kerk aanwezig is, echter nu in een der zuiderkapellen.

Voorts kwam er nog een grafkelder in het koor, gesticht in de 17de eeuw door Willem Bardes, de toenmalige bewoner van de Hof van Sonoy, en in de tweede helft van de 18de eeuw in bezit van Carel de Dieu, de bouwheer van het fraaie Huize Egmond aan de Langestraat 14, gekomen. Sindsdien is het zijn reusachtige grafzerk die de kelder afdekt.

Er is nog een kelder geweest, namelijk in de viering. Die kelder, eertijds in bezit van een tak van de familie Van Egmond van de Nijenburg, die afstamde van Jan Janszoon, is bij de vorige restauratie in de jaren '20 opgeruimd.

Meerdere bijzettingen per graf

De meeste Alkmaarders lieten zich niet in een kist in een dure grafkelder bijzetten, maar werden eenvoudig in een kist onder de vloer begraven. En net als tegenwoordig was het gebruikelijk dat men per grafplek verschillende kisten boven elkaar stapelde. Was de plek vol, dan moest er geruimd worden. Eventueel kon men wat er aan beenderen restte ter plekke laten herbegraven in een zogenaamd "beender-kissie".

Overigens werd er de ene keer meer geruimd dan de andere keer. Soms werd alleen de bovenste begraving geruimd (men ruimde dan "een diep"), soms ruimde men verschillende begravingen tegelijkertijd.

Het beenderhok

Wat geruimd moest worden en niet terecht kwam in een "beenderkissie" onder één der grafzerken, kwam vermoedelijk terecht in het beenderhok. Die ruimte wordt in diverse archiefstukken genoemd.

Waarschijnlijk is het de ruimte, die elders ook wel knekelhuis wordt genoemd. Waar dat beenderhok zich heeft bevonden, is vooralsnog niet duidelijk.

Sommige zerken vaak, andere weinig gelicht

Hoe vaak een zerk gelicht moest worden, varieerde van graf tot graf. Wanneer een graf in handen was van een familie waarin jarenlang geen sterfgevallen waren, dan bleef dit jarenlang gesloten. Tegen vooruitbetaling van een fors bedrag kon men ook regelen dat een bepaald graf gedurende een reeks van jaren ongeopend bleef -twintig, vijftig, honderd, zelfs duizend jaar komt voor-. Daarnaast waren er graven die in sommige periodes een paar keer per jaar opengingen om iemand bij te zetten.

In elke zerk een wolfgat

In elke zerk bevindt zich een klein gat, wolfgat genaamd, dat diende om het lichten van de zerken te vergemakkelijken wanneer er iemand begraven moest worden. De wolfgaten in Alkmaar zijn rechthoekig van vorm en liggend in het vlak geplaatst. Dat kon ook anders: in de Grote Kerk in Haarlem ziet men wolfgaten die niet liggend, maar staand in het vlak geplaatst zijn.

Zerken werden overigens niet alleen gelicht wanneer er een begraafplaatsvond, maar ook wanneer er onderhoud nodig was.

Onderhoud zerkenvloer

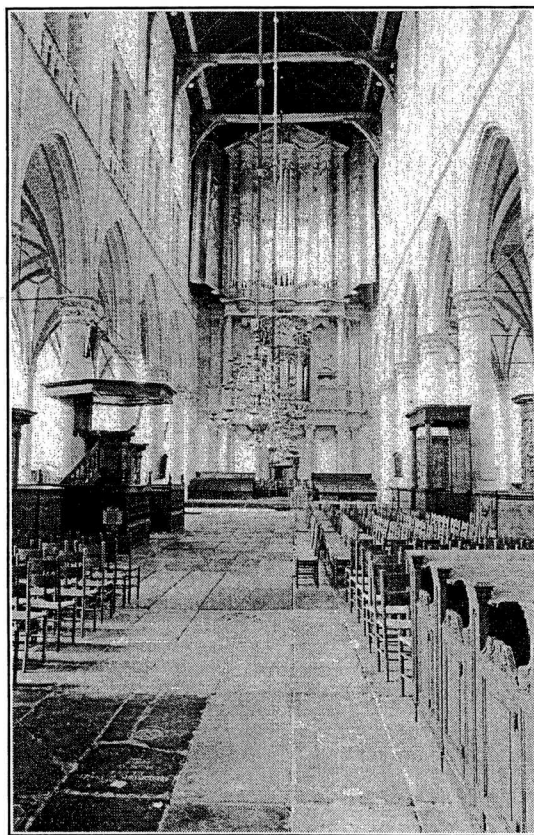
Zoals de graven en de zerken op de Algemene Begraafplaats doorlopend zorg nodig hebben, zo is er ook eeuwenlang gezorgd voor de graven en de zerken in de kerk. Daartoe diende er, net als tegenwoordig, door degenen die over een graf wilden beschikken, het nodige betaald te worden. Dat kon bij vooruitbetaling.

Tot de regelmatig terugkerende activiteiten behoorde het ophogen om verzakkingen in de vloer tegen te gaan.

Niet meer begraven in de kerk

De kerken waren er geen voorstander van, maar in de jaren 1829-1830 was het in de grotere plaatsen in ons land afgelopen met het begraven in de kerkgebouwen, nadat er al in 1825 een Koninklijk Besluit dienaangaande was afgekondigd. Voortaan moesten de doden in plaatsen die meer dan 10.000 inwoners telden, begraven worden op speciaal aangelegde begraafplaatsen buiten de bebouwde kom.

De laatste begrafenis in de Grote Kerk in Alkmaar vonden plaats in de eerste maanden van 1830. Daarna nam de Algemene Begraafplaats aan de rand van de Alkmaarder Hout, aangelegd in de jaren 1829-1830, de rol van de Grote Kerk wat het begraven betreft over.

*Interieur van de Grote Kerk
Op de voorgrond zijn drie wolfgaten zichtbaar*

Hoofdstuk II

BELANGSTELLING VOOR DE GRAFZERKEN

Vermelding van grafzerken

In tal van oude stadsbeschrijvingen wordt melding gemaakt van grafzerken. Het gaat daarbij deels om zerken waaronder een overledene was begraven die zich verdienstelijk had gemaakt voor zijn woonplaats of zelfs voor het hele land, deels om zerken waarop iets bijzonders te zien was: een speciaal opschrift bij voorbeeld. Bij sommige zerken was sprake van een combinatie van beide elementen.

Ook in de Grote Kerk lagen enkele van die zerken die in oude stadsbeschrijvingen regelmatig werden genoemd. Een van de bekendste was de dubbele grafzerk van de beroemde medicus Pieter van Foreest, begraven in 1597, voorzien van een opmerkelijk opschrift in het Latijn, waarover later meer.

De grafzerkenlijst van Van Arkel en Weissman

In hun boek over de "Noord-Hollandsche Oudheden" uit 1894 wordt door G. van Arkel en A.W. Weissman ook de nodige aandacht geschonken aan de grafzerken in de Grote Kerk. Er is een hele lijst waarop de volgens hen belangwekkende exemplaren zijn genoemd. Deze lijst is nog steeds van belang voor wie graag een lijst wil opstellen van bijzondere grafzerken in de Grote Kerk. Maar zij is, gemeten naar de maatstaven van 1994, te beperkt van opzet. Al wat 18de-eeuws en vroeg 19de-eeuws is, werd als "te modern" achterwege gelaten.

C.W. Bruinvis en de grafzerken

Iedereen die zich bezighoudt met de geschiedenis van Alkmaar en de monumenten van de stad, komt vroeger of later in aanraking met het werk van archivaris C.W. Bruinvis (1829-1922). Bruinvis heeft bijvoorbeeld van verschillende grafzerken de beeldmerken nagetekend. Bovendien maakte hij allerlei aantekeningen betreffende de grafzerken. Zowel de tekeningen als de aantekeningen worden in het Regionaal Archief te Alkmaar (voorheen het Gemeentearchief) bewaard.

Mr. J. Belonje en de grafzerken

De man, aan wie wij enorm veel kennis danken over de grafzerkenvloer als geheel en over de grafzerken afzonderlijk, is mr. J. Belonje (geb. 1899 te Alkmaar). Reeds op jeugdige leeftijd begon hij zich onder leiding van archivaris Bruinvis in de geschiedenis van Alkmaar te verdiepen. Een van de gebieden waarvoor hij al jong belangstelling kreeg, was de bestudering van

de grafzerken. Daarna heeft hij zich een leven lang in de grafzerken verdiept en er bovendien zeer regelmatig over geschreven. In dit verband moet allereerst gewezen worden op de belangrijke meerdelige publikatie "Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden in en uit de kerken der provincie ...". Speciaal deel I van de provincie Noord-Holland, waarin Alkmaar wordt behandeld, is voor het onderzoek naar de grafzerken in de Grote Kerk van groot belang. Aan de totstandkoming van dit deel, dat in 1928 verscheen, leverde Belonje een zeer voornaam aandeel.

Met zeer veel inzet heeft hij een gigantische hoeveelheid informatie bijeengebracht over alle grafzerken, waarop meer te zien is dan alleen een zerksnummer: in totaal gaat het om bijna 1000 zerken. Daarbij wijst hij op allerlei bijzonderheden en aardige details.

Zonder het vele speurwerk dat mr. Belonje reeds lang geleden heeft verricht, zou het huidige onderzoek trager verlopen en had dit rapport er anders uitgezien.

Mr. Belonje's Heemschutboekje "Steenen charters" en zijn overige publikaties

Allerlei belangwekkende informatie over grafzerken, door Belonje ook wel de "stenen charters" (dat wil zeggen: de stenen oorkonden) genoemd, kan men vinden in het Heemschutboekje uit 1941, gewijd aan dit onderwerp. Daarin ligt de nadruk niet zozeer op de genealogische en heraldische aspecten, zoals in de eerder genoemde publikatie, maar op andere facetten van geschiedenis en kunst. Ook in verband met het verdere onderzoek naar de Alkmaarse grafzerken, is het van belang dit werk te blijven raadplegen.

Maar niet alleen in de "Steenen charters" vindt men voor het onderzoek relevante informatie. Ook in tal van andere publikaties die mr. Belonje op zijn naam heeft staan. Een voorbeeld uit vele: in zijn publikatie over de bouw- en bewonersgeschiedenis van het pand Oudegracht 198 (thans de bruidskledingzaak van Van Os), getiteld "Een illuster grachtenhuis" (Oud-Alkmaar, 1989, nr. 4) leest men op blz. 15 hoe in 1624 de plek, waar later Nelletien Zeemans werd begraven, nog niet bedekt was door een gewone grafzerk, maar door drie blauwe (stap)stenen, die van een merk voorzien waren. Over die stapstenen, waarvan er eertijds vele in de kerk gelegen hebben, later meer.

Hoofdstuk III

INDELING IN VAKKEN

Indeling in vakken is praktisch

Het ligt voor de hand om een groot gebouw in vakken in te delen. Zo'n indeling is praktisch bij het werk van alledag, om het even of het nu gaat om het regelen van zaken rondom de eredienst, dan wel om andere zaken zoals het organiseren van evenementen (de grote stadskerken zijn ook in het verleden altijd voor meer dan alleen maar religieuze samenkomsten gebruikt, te denken valt aan orgelconcerten, maar ook aan prijsuitreikingen, ontvangsten enzovoort) of het plegen van onderhoud. Ook voor het regelen van al wat met het begraven in de kerk samenhangt, was zo'n indeling in vakken nuttig.

Over het algemeen heeft elk duidelijk herkenbaar onderdeel zijn eigen naam.

Vroeger andere benamingen dan thans

De benamingen die in het verleden voor de verschillende onderdelen van het kerkgebouw werden gebruikt zijn soms dezelfde als thans, maar soms andere. Wie zich beroepshalve of uit liefhebberij met de grafzerkenvloer bezighoudt, dient de verschillende benamingen voor de onderdelen te herkennen.

De benaming koor (in Alkmaar ook vaak als "choor" geschreven) is door de eeuwen heen dezelfde gebleven.

De termen schip en viering komen in de dood- en grafboeken niet voor. Wel het begrip "middengang". Deze middengang omvat zowel dat deel van de kerk dat men tegenwoordig als schip aanduidt, als de kruising of viering.

De lage nevenruimtes langs schip en koor noemen we tegenwoordig zijbeuk en kooromgang. Onze voorouders spraken van "noorderzijgang" om de noorderzijbeuk met in het verlengde daarvan de noorderkooromgang aan te duiden, en van "zuiderzijgang" om de zuiderzijbeuk met in het verlengde ervan de zuiderkooromgang aan te duiden.

Ook de term transept of dwarsbeuk komt in de dood- en grafboeken niet voor. Er wordt gesproken van "kruiswerken". De kerk heeft er twee, een "noorderkruiswerk" of noordertransept en een "zuiderkruiswerk" of zuidertransept.

De kleine nevenruimtes

Elke kerk van enige omvang is in het verleden voorzien geweest van kleinere en grotere nevenruimtes,

bijvoorbeeld de kapellen. De Grote Kerk in Alkmaar heeft een reeks kapellen langs de noorderzijbeuk en langs de zuiderzijbeuk. In al die kapellen is begraven. Van oudsher werden de kapellen aangeduid met een letter. Aan de zuidzijde dragen de zes kapellen van west naar oost de letters A tot en met F. Aan de noordzijde zijn ook zes kapellen. Hier draagt de meest westelijke kapel van oudsher een eigen naam: de Huiszittenkapel. De vijf daarop volgende kapellen worden van oudsher aangegeven met behulp van de letters A tot en met E.

Tot de kleine nevenruimtes waar werd begraven behoorden in Alkmaar ook het zuiderportaal en de aangrenzende ruimte onder de librije.

Hoeveelheid grafzerken per vak

De hoeveelheid grafzerken per vak hangt duidelijk samen met de omvang van het desbetreffende vak. In de grote ruimtes van koor, middengang, zuidergang en noordergang konden enkele honderden zerken worden gelegd, de twee transepten boden elk plaats aan precies honderd zerken en in de kleine kapellen kwamen zo'n 12-16 stuks.

Overzicht van de verschillende vakken met de bijbehorende aantallen grafzerken sinds 1624/1634

middengang (d.w.z. schip en viering) . . .	385 graven
koor	204 graven
zuidergang (zuiderzijbeuk t/m	
zuiderkooromgang)	384 graven
noordergang (noorderzijbeuk t/m	
noorderkooromgang)	384 graven
zuiderkruiswerk (zuidertransept)	100 graven
noorderkruiswerk (noordertransept)	100 graven
zuiderkapel A t/m F (6 x 16 graven)	96 graven
noorderkapel H, A t/m E	
(12, 13, 12, 12, 12, 12 graven)	73 graven
zuiderportaal	9 graven
onder de librije	20 graven

Totaal :1755 graven

Hoofdstuk IV

DE NUMMERING DER GRAFZERKEN

In de middeleeuwen nog geen zercknummers

Wie de Grote Kerk in Alkmaar betreedt en een blik op de grafzerkenvloer werpt, bemerkt al snel dat nagenoeg alle grafzerken een nummer dragen. Dat is niet altijd zo geweest. In de late middeleeuwen werden de grafzerken nog niet van nummers voorzien, noch hier noch elders in deze streken.

Voor zover op de middeleeuwse zerken thans wel een nummer te zien is, is dat steeds een nummer dat eerst in later tijd werd aangebracht.

De invoering van de nummering der grafzerken:

Aan het einde van de 16de eeuw en in de 17de eeuw is het gebruikelijk geworden, dat de grafzerken voorzien werden van nummers. Het ging om een doorlopende nummering, echter niet over het hele kerkgebouw doorlopend, maar vaksgewijze opgezet.

Eerste nummering: van oost naar west

Binnen de verschillende vakken kon van west naar oost, of van oost naar west genummerd worden. In Alkmaar is aan het einde van de 16de eeuw en in het begin van de 17de eeuw een systeem in zwang geweest, waarbij van oost naar west werd genummerd.

Het is terug te vinden in het grafboek dat het inventarisnummer 54 draagt.

Huidige nummering: van west naar oost

Vanaf 1624/1634 kwam er een nieuw systeem in gebruik, waarbij juist van west naar oost genummerd werd (de dateringen van beide nummeringsstelsels worden onder voorbehoud gegeven; in een meer definitieve verslaggeving zal te zijner tijd aan de kwestie van de datering uitgebreider aandacht worden geschonken). Het is deze nummering, die we tot op de dag van vandaag in de kerk zien. Ook deze nummering is weer vaksgewijze opgezet.

De vaksgewijze opzet van de nummering betekent in praktijk dat we nabij de westmuur enige keren dezelfde lage zercknummers kunnen tegenkomen: één keer in de noorderzijbeuk, één keer in het schip en één keer in de zuiderzijbeuk. Aan de oostkant doet zich dat verschijnsel voor bij de hoge nummers.

Een voorbeeld aan de westzijde: in de noorderzijbeuk ligt zerck nummer 24, waar in een medaillon de naam Cornelis Roos te lezen is. In het schip ligt ook een zerck 24. Hierop zijn verschillende namen te zien. De eerste is die van Cornelis Corneliszoon Broertgjen Cuyper, die in 1622 overleed. In de zuiderzijbeuk komen we opnieuw een zerck 24 tegen, ditmaal voorzien van een medaillon waarin een monogram: G.V.M., het monogram van Gerrit Gerritsz. van der Meulen.

Voor wat betreft de doorlopende nummering per rij waren er in principe ook weer twee mogelijkheden. Men kon steeds opnieuw aan een bepaalde kant (noord of zuid) beginnen te tellen, of men kon via een slingerbeweging in de eerste rij bij voorbeeld aan de noordzijde beginnen met tellen en bij de volgende rij aan de zuidzijde verder gaan.

Wie in de Alkmaarse Grote Kerk op de wijze van grafzercknummering gaat letten, komt het laatste genoemde systeem tegen in het koor, het eerste genoemde in de rest van het gebouw.

Verschillen tussen oudste nummering en de nummering van 1624

Er waren twee opmerkelijke verschillen. Op het eerste verschil werd reeds gewezen. Men nummerde aanvankelijk niet van west naar oost, maar van oost naar west. Bovendien werden de grote vakken (koor, schip enzovoort) in kleinere vakken onderverdeeld. Deze kleine vakken droegen letters.

Zo onderscheidde men van oost naar west Koor A, Koor B, Koor C. Onze voorouders moeten destijds precies geweten hebben hoe groot de omvang van de verschillende vakken (A, B en C) was en waar de begrenzingslagen lagen. Wij weten dat niet meer. Nader onderzoek kan hopelijk in de toekomst meer licht op deze kwestie werpen.

Aan de zuidzijde van het koor begon men opnieuw de vakken letters te geven. Hier waren twee vakken te vinden in wat nu de zuiderkooromgang heet. De ene (de meest oostelijke) was gemerkt A, de volgende vak B. De vakken gemerkt C en D werden beschreven als behorend tot het zuiderkruiswerk (vermoedelijk omvat vak D het eigenlijke transept en vak C het aangrenzende deel van de zijbeuk). De daaropvolgende vakken E en F waren te vinden in wat men de zuidergang noemde (wij noemen dat zuiderzijbeuk).

Ook aan de noordzijde van het koor, dus in de noorderkooromgang, waren er twee vakken, gemerkt A en B. Vervolgens waren er in het noorderkruiswerk (noordertransept) vakken te vinden gemerkt C en D en in de noordergang (wij noemen dat noorderzijbeuk) de vakken E en F.

De middenbeukruimte tussen koor en westmuur van de kerk (de ruimtes die we thans viering en schip noemen) was in drie vakken verdeeld. Vak A zal gecorrespondeerd hebben met de viering, vak B met het oostelijke deel van het schip, en vak C met het westelijke deel van het schip. De scheiding tussen vak B en vak C lag bij de zuil waartegen de preekstoel staat.

Niet als later was elke kapel gemerkt door een eigen letter, maar omdat men vanuit het oosten begon, was A

in het oude systeem wat later F zou worden, en was B in het oude systeem wat later E zou worden enzovoort.

Resten van de oudste nummering

Een enkele keer ziet men op de grafzerken nog iets van dat oude nummeringssysteem terug. Bijvoorbeeld op de dubbele zerk in de zuiderzijbeuk, tegen de westmuur, waaronder Frederik Houtman ligt, de in 1627 overleden Oostindiëvaarder, die ondermeer gouverneur van Ambon en eerste raad van Oost-Indië is geweest. Deze zerk kreeg in 1624 de nieuwe nummers 1 en 2 (een dubbele zerk had doorgaans twee nummers), maar had eerder de nummers 53 en 54. Deze laatste waren, zo blijkt uit de grafboeken, de nummers 53 en 54 in vak F van de zuiderzijbeuk.

De vormgeving der zerksnummers

De meeste nummers zijn standaard uitgevoerd, zonder een bepaalde relatie met andere cijfers, tekst of beeld op de desbetreffende zerken. Maar er zijn uitzonderingen. Zo is op zerk 28 in de noorderzijbeuk -de zerk van de bekende steen- en beeldhouwer Casparus Josephus Bottemanne, die in 1812 overleed- een prachtig zerksnummer gehakt, geheel in overeenstemming met het verzorgde hakwerk van de rest van de cijfers en letters. Het zerksnummer wordt hier zelfs voorafgegaan door de letters "nr".

Overigens: dat er van een standaarduitvoering wordt gesproken, wil nog niet zeggen dat alle zerksnummers van een hand zijn of in één tijd gehakt zijn. Er zijn wel degelijk verschillende handen aan te wijzen en er is ook sprake van verschillende tijdvakken.

Niet alle genummerde graven steeds voor begraving uitgegeven

In principe waren er onder alle genummerde zerken graven te vinden. Maar er zijn een aantal genummerde graven geweest, waar lange tijd niet onder begraven is. Bijvoorbeeld de eerste rij graven in het schip, aan de westzijde. Deze graven werden op een gegeven moment door het stadsbestuur opgekocht omdat men graag een mooie marmeren vloer wilde aanleggen onder het orgel. Er zijn ook andere voorbeelden: bijvoorbeeld op de rand van koor en kooromgang. Hier werden in de loop van de 18de eeuw diverse graven buiten gebruik gesteld. Daarbij kregen de rechthebbende eigenaren andere grafruimte aangeboden, elders in het gebouw. Wie er meer over wil weten, raadplege de grafboeken.

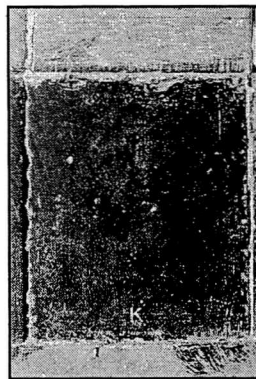
Kleine stenen langs muren en zuilbasementen en grote afdekplaten der grafkelders bleven buiten de nummering

Er dient op gewezen te worden dat er in de kerk meer stenen liggen dan de 1755 genummerde grafzerken. De 1755 nummers werden slechts gegeven aan de normale, hele zerken. Maar de vele kleine stenen langs

de muren van het gebouw en rond de basementen der zuilen zijn altijd zonder nummer gebleven.

Ook de stenen met de grootste afmetingen zijn zonder nummer. Het gaat daarbij niet om de grote dubbele zerken: zij zijn twee keer zo groot als de gewone zerken en dragen dientengevolge twee zerksnummers in plaats van een. Maar er zijn een paar grafkelders, waarop zeer grote afdekplaten liggen en het zijn deze afdekplaten, die geen nummer kregen. In dit verband moet gewezen worden op de platen in het koor, die de nog bestaande grafkelder van Carel de Dieu afdekken en op de plaats in de viering, waar de oude grafkelder opgeruimd werd, maar waar nog steeds grote afdekplaten de vroegere kelder markeren.

De ongenummerde K-zerkjes

In het oostelijke deel van de kooromgang is tegen het koor aan nog een rijtje van drie kleine zerkjes te vinden. Zij zijn ongenummerd doch wel gemerkt met een letter K. In tal van kerken kende men het systeem van kindergraven: kleiner -en dus goedkoper- dan de gewone graven. Ook in de Grote Kerk hebben ze gelegen. Onder andere in de Huiszittenkapel.

Vanwege hun kleine afmetingen bleven de kinderzerken buiten het systeem van de zerksnummering van 1624/1634.

Hebben de kleine K-zerkjes, liggend in het oostelijke deel van de kooromgang, destijds gediend om kindergraven te dekken?

De 17de-eeuwse grafzerksnummering, nog groten-deels intact

Hoewel hier en daar verstoringen zijn opgetreden, ligt het overgrote deel der zerken nog steeds volgens de in 1624/1634 opgezette nummering. Dit geldt bijvoorbeeld voor het koor, maar ook voor de zijbeuken, voor grote delen van de kooromgang of voor het gedeelte van het schip rond de preekstoel.

Trouwens, ook op de plekken waar wel van verstoringen van enige omvang sprake was, bleef steeds meer dan de helft der grafzerken op de oorspronkelijke plaats.

De plekken waar de 17de-eeuwse nummering werd verstoord

De verstoringen die hierboven werden gesignaleerd, blijken bij nadere bestuderingen niet toevallig te zijn. Zo hingen verschillende verstoringen samen met de grote herstelcampagnes die na 1830 hebben plaatsgevonden: nl. die van de jaren '80 van de vorige eeuw en die van de jaren '20 - '40 van deze eeuw. Een aantal

van die verstoringen -eerst de grotere en daarna de kleinere- wordt hierna opgesomd.

1. Van verleggingen is sprake geweest in de vloer van de zuiderzijbeuk, nabij de viering en het zuidertransept. Zij zijn uitgevoerd ten tijde van de vorige grote restauratiecampagne, met het oog op het aanbrengen van een (achteraf maar heel kort gebruikte) luchtverwarming. Waar ijzeren roosters waren aangebracht -nu houten luiken-, moesten zerken verplaatst of verkleind worden. Het ziet er naar uit dat men de verkleiningen zorgvuldig heeft uitgevoerd, in dien zin dat men zoveel mogelijk tekst en beeldmerken spaarde. Waar verkleining niet mogelijk was, werd tot verplaatsing overgegaan.
2. Een andere plek waar nogal wat veranderd is, is de viering. Hier hangen de wijzigingen grotendeels samen met de hiervoor genoemde grote restauratie. Bij die gelegenheid werden in de viering werkzaamheden uitgevoerd om verzakkingen aan de toren te verhelpen. Daarbij werd ook de grafkelder in de viering opgeruimd.
3. Ook in het westelijk deel van de vloer van het schip, vlak voor het grote orgel, is in de loop der tijd een en ander gewijzigd. Storend zijn de betonplakken op de plekken, waar ooit (wanneer is niet duidelijk) zerken zijn weggehaald maar waar geen andere zerken werden teruggelegd. Verder is er op diverse plaatsen in dit gedeelte sprake van verleggingen, waarvan de achtergronden onbekend zijn. Bij de restauratie aan de grafzerkenvloer is onder andere gepland de betonplakken weer te vervangen door hardstenen zerken.
4. Tot de veranderingen die bij een bezoek aan de kerk veel minder in het oog springen, behoren de verleggingen die in de zuiderkapellen hebben plaatsgevonden tijdens de vorige grote restauratie. Dat geldt ook voor de toen uitgevoerde wijzigingen in het zuiderportaal en het aangrenzende grafvak onder de librije. Het ligt in de bedoeling tijdens de restauratie een aantal van die toen verlegde zerken weer op hun oorspronkelijke plek terug te brengen.
5. Aan de noordzijde is aan de vloeren van de particuliere grafkapellen van weleer (noorderkapellen B, C, D) veel gewijzigd, waarschijnlijk al bij de restauratie uit de jaren '80 van de vorige eeuw. Daarbij kreeg kapel B nieuwe vloertegels, zoals vermeld door Belonje.
6. Een wijziging die de meeste bezoekers van het gebouw nauwelijks opvalt, heeft plaatsgevonden in het oostelijke deel van de kooromgang. Pas bij

nauwkeuriger kijken naar de zerkenvloer, bemerkt men dat er aan de vloer "gerommeld" moet zijn. Nu zijn er bij de koorsluiting allerlei genummerde zerken te vinden die zo afgehaakt zijn, dat ze als het ware de ronding van de koorsluiting volgen. Maar in het verleden moet dat anders geweest zijn: zoals reeds eerder uiteengezet, kregen immers alleen hele zerken een nummer, de fragmentarische niet. Het blijkt dat er inderdaad in het verleden een systeem is geweest, waarbij er ook in dit deel der kerk alleen sprake was van hele genummerde zerken. Zij waren zo gelegd, dat ze precies tussen en tegen de zuilbasementen aan pasten. In de reststrook die aan de oostzijde overbleef, werd een rijtje kleine ongenummerde zerkjes, gemerkt met een K (kinderzerkjes?) neergelegd.

Op enig moment werden de stroken tussen de zuilbasementen voorzien van sierstroken van kleine vierkante steentjes. Misschien geschiedde dit ten tijde van de restauratiecampagne van de jaren '80 van de 19de eeuw? Naar de precieze reden van de aanleg der sierstroken met de kleine steentjes wordt nog onderzoek gedaan.

Er zijn in dit deel van de kerk niet alleen zerken afgekapt om ruimte vrij te maken voor de sierstroken, maar er werden ook zerken verlegd. Aan de noordkant twee rijen, aan de zuidkant één rij. Aangenomen wordt dat die verleggingen samenvielen met de aanleg der sierstroken.

7. Al even opvallend is de verlegging van een complete rij zerken aan de oostzijde van het koor. Het gaat om de één na laatste rij, waar niet alleen alle zerken ooit eens een plaats opschoven, maar ook 180° werden omgedraaid. Heeft men dit laatste met het oog op de bezoekers gedaan, die de zerken nu beter kunnen bekijken dan eertijds?
8. Voorts ziet men wat verruiling van zerken langs de randen in de noorderzijbeuk. Waarom deze destijds werd uitgevoerd is thans niet zonder meer duidelijk. Hangt deze samen met het feit, dat er langs de gehele noordmuur verzakkingen lijken op te treden, waardoor -als mijn inschatting juist is- nogal wat zerken beschadigd raakten?

Soms sporen bewaard van een vernummering

Op sommige zerken is behalve het eigenlijke zerknummer nog een tweede nummer te lezen, en soms zelfs nog een derde. Vaak gaat het dan om oudere nummers die, toen ze overbodig werden, weggehaakt hadden moeten worden. Soms is dat weghakken geheel achterwege gebleven, soms is er wel wat weggehaakt, maar niet genoeg en bleef het oude nummer zichtbaar.

Met name op het koor zijn heel wat zerken die twee nummers dragen. Het ging hier duidelijk niet om indi-

viduele gevallen, maar om opeenvolgende reeksen zerken die op enig moment als groep vernummerd werden.

Over de achtergronden van deze groepsvernummering in het koor, is verder niets bekend.

Hoofdstuk V

DE BIJZONDERE HOOFDAANLEG VAN DE GRAFZERKENVLOER

Hoofdaanleg niet altijd goed bewaard

Wie niet alleen in de afzonderlijke grafzerken uit het verleden is geïnteresseerd, maar ook in de algehele aanleg van de grafzerkenvloeren in vroeger tijd, komt in de ene kerk en in het ene land beter aan zijn trekken dan in de andere kerk en in het andere land.

Er zijn landen, waar men op vrij grote schaal de oude grafzerkenvloeren in de kerken is gaan opruimen nadat men was gestopt met het begraven in de kerken, bijvoorbeeld in Italië en Frankrijk. Alleen zerken met heel bijzonder beeldhouwwerk of zerken van personen die van groot historisch belang waren geweest, bleven meestal wel gespaard.

In ons land is juist vrij veel van de oude zerkenvloeren bewaard gebleven. Toch is ook hier het aantal oude grafzerken in de kerken langzamerhand minder geworden, en in sommige kerken is in de loop der tijd de hoofdaanleg onherkenbaar geworden. Gebrek aan belangstelling en gebrek aan geld voor onderhoud zijn daar mede debet aan.

Soms veroorzaakte de wens om een egale vloer te verkrijgen voor de bezoekers van de kerkgebouwen omvangrijke verleggingen waardoor de oorspronkelijke structuur van de vloer sterk gewijzigd werd. Sommige kerken kozen er bijvoorbeeld voor om de mooiste beeldhouwde zerken apart bij elkaar te leggen in een hoek die verder weinig gebruikt wordt, of om ze rechtop te zetten, tegen de muren. Dat laatste is nooit een gelukkige oplossing: de grafzerken immers waren bedoeld om in liggende positie bekeken te worden, niet staande tegen de muren.

Enkele mooi bewaard gebleven grafzerkenvloeren

Gelukkig zijn er nog steeds tal van oude kerken waar de historische zerkenvloer door de jaren heen grotendeels intact is gebleven. Daaronder dienen verschillende voorbeelden in Noord-Holland genoemd te worden, zoals die van de Oude Kerk in Amsterdam, de Grote of Sint-Bavokerk in Haarlem, en de beide oude kerken in Enkhuizen, de Zuider- en de Westerkerk. Ook de zerkenvloer van de Grote of Sint-Laurenskerk in Alkmaar hoort in dit rijtje thuis.

De opbouw der grafzerkenvloeren in de kerken der Nederlandse steden in de late middeleeuwen

De wijze, waarop de grafzerkenvloeren zijn samengesteld, is niet in alle tijden en niet in alle kerken steeds dezelfde geweest. Aanvankelijk was het zo dat er in de Nederlandse kerkvloeren slechts hier en daar grafzerken gelegen hebben. Zij hadden verschillende afmetingen en kleuren en lagen nog niet aaneengesloten. Behalve reusachtige stenen trof men regelmatig kleintjes aan. En tussen en rond al die grotere en kleinere zerken lagen tegels van bescheiden afmetingen, die de restructies tussen de verschillende zerken vulden: er moest tenslotte een aaneengesloten kerkvloer zijn, zonder open (zand)plekken. Het geheel moet een kleurige, wat rommelige indruk gemaakt hebben.

Sinds ca. 1600: grote veranderingen

Sinds ca. 1600 werd in vele kerken voor een nieuwe opzet gekozen, waarbij de gehele vloer met aaneengesloten grafzerken werd belegd. Ook in Alkmaar is dat het geval geweest. Daarbij ging men zo efficiënt mogelijk te werk, zodat men binnen de kerkruimte aanzienlijk meer grafzerken kwijt kon dan in de voorafgaande periode. Elke grafzerk meer betekende nu eenmaal meer inkomsten voor de kerk.

Zoals bij elke vernieuwing gold ook hier: de ene plaats begon er eerder mee dan de andere, afhankelijk van financiële mogelijkheden en ambities. Ook de wijze waarop de vernieuwingen werden doorgevoerd en op welke wijze met het al bestaande werd omgegaan, verschilde van plaats tot plaats.

Er is over het algemeen kennelijk niet alleen gestreefd naar efficiency, maar ook naar schoonheid. Wie de kerkvloer in de Grote Kerk bekijkt, wordt verrast door de grote regelmaat van het geheel die de 17de-eeuwse bezoekers aangenaam getroffen zal hebben.

Kennelijk wilde men toentertijd tevens af van de veelkleurigheid van de 15de en 16de eeuw en de grote verscheidenheid in maten. Want overal kwam men tot een zekere standaardisatie van de afmetingen (circa 70-85 cm x circa 200 cm). En overal verdwenen geleidelijk aan de vele witte en rode grafzerken van weleer om plaats te maken voor modernere blauwe zerken.

Toch bleven in tal van kerken resten van de laatmiddeleeuwse zerkenvloeren bewaard, die nog herinneren aan de oude situatie. Soms gaat het om complete zerken, soms om fragmenten.

Het kwam nogal eens voor dat grote middeleeuwse kerken verkleind werden om beter te passen bij de modellen die later in zwang kwamen. In de Grote Kerk in Alkmaar zijn daar diverse voorbeelden van aan te wijzen.

Een regelmatige symmetrische hoofdaanleg

Op allerlei terreinen werd er in de late 16de eeuw en in de 17de eeuw, in de tijd van de renaissance, gestreefd naar orde en regelmaat. Dat geldt zowel voor de aanleg van stedelijke ensembles, als voor de aanleg van de afzonderlijke gebouwen of onderdelen daarvan. Daarbij werd bovendien steeds gestreefd naar symmetrische opzet.

Voor wat betreft de zerkenvloeren is de regelmaat en symmetrie in de ene kerk verder doorgevoerd dan in de andere. De Grote Kerk in Alkmaar behoort tot die kerken waarbij de regelmaat en symmetrie zeer ver doorgevoerd zijn. Wie de kerk van west naar oost bekijkt, ziet hoe streng het systeem is toegepast.

Kleine verspringen zijn er in de Grote Kerk alleen als het echt niet anders kon, zoals in de altijd weer lastig te vullen stroken tussen de zuilen. Maar ook daar is men tot oplossingen gekomen die het systeem van de hoofdopzet van regelmaat en symmetrie intact lieten. Hierover zo dadelijk meer.

De hoofdaanleg nader bekeken

Men treft in het schip steeds rijen van 16 grafzerken aan. Alleen in de laatste rij, juist voor de viering, laten de dikke vieringbundelpijlers slechts ruimte over voor 14 grafzerken.

De noorder- en zuidergang naast het schip (de zijbeuken) bieden in principe steeds plaats aan rijen van 8 kerken.

In de stroken tussen de zuilen die schip en zijbeuken scheiden, werden steeds 2 x 2 kerken neergelegd. Hun ligging verspringt steeds iets ten opzichte van die van de middenruimte (het schip) en die van de nevenruimtes (de zijbeuken). Wat hun nummering betreft werden deze vier steeds meegeteld bij de zijbeuken.

De al genoemde dikke vieringbundelpijlers verkleinen de ruimte voor de grafzerken niet alleen in het schip, maar ook in de zijbeuken. Zo blijft er in de zijbeuken ter hoogte van de bundelpijlers slechts een ruimte over voor 6 grafzerken naast elkaar.

Er werd voor gekozen om in samenhang daarmee ook alle overige rijen van de zijbeuken in de zone tussen viering en transept te laten bestaan uit slechts 6 kerken. De tussenliggende reststroken tussen zijbeuken en viering enerzijds en tussen zijbeuken en transepten anderzijds, werden gevuld met vijf rijen van steeds 3 kerken. Die aan de zijde van de viering werden meegeteld met de zijbeuken, aan de zijde van het

transept werd slechts één zerk uit de rijtjes van drie meegeteld met de zijbeuken.

Zoals er in de zojuist genoemde restvakken tussen zijbeuken en transepten steeds sprake is van vijf rijen kerken, zo is er ook in de beide transepten sprake van vijf rijen kerken. Maar zij liggen iets verspringend - namelijk iets meer oostwaarts geplaatst - ten opzichte van die der restvakken. In totaal kwamen er in elk transept 100 doorlopend genummerde kerken. Deze zijn neergelegd in vijf rijen van 20, waarbij steeds de twee grafzerken aan de kant der zijbeuken iets verspringen (in westwaartse richting) ten opzichte van de overige 18.

Blijft over het koor. Hier werd gekozen voor rijen van 14 kerken, waaronder evenzoveel graven. De ruimte die er links en rechts overschoot, werd -afhankelijk van de plaatsing der zuilen- op symmetrische wijze gevuld met een, twee of drie kerken.

Op deze wijze laat het koor diverse rijen van 18 grafzerken zien, liggend volgens het patroon 2-14-2. Op de plaatsen waar de zuilbasementen staan, is geen plaats voor 2 kerken aan elke kant van de kernrij van 14, maar voor slechts één. Dan ontstaan kerkenrijen volgens het patroon 1-14-1. Ten gevolge van de grote verspringen in de kerken in de scheiboogzone, zijn er zelfs hier en daar kerkenrijen ontstaan, die slechts 14 kerken tellen, maar er is er ook één, waar men aan beide uiteinden 3 kerken meetelt, zodat er het nummeringspatroon 3-14-3 ontstaan is.

In de koorsluiting zijn extra verspringen nodig, samenhangend met de bijzondere vorm van de vloer op die plek van de kerk. Hier ontstaat aan het eind een rij van 10 kerken, genummerd 195-204. Dit is de correcte historische zerk-volgorde.

De zuider- en noorderkooromgang kregen net als de zuider- en noorderzijbeuk rijen van 8 kerken. Waar voldoende ruimte tussen de zuilen op de grens van koor en kooromgange was, kwam nog een extra zerk te liggen. De laatste rij van 8 kerken was zowel in de noorderkooromgang als in de zuiderkooromgang voorzien van de nummers 324-331. Daarna werd een systeem van verspringende kerken ontworpen om de kooromgang te vullen.

De scheiding tussen de kerken, behorend tot de zuiderkooromgang, en de kerken, behorend tot de noorderkooromgang, ligt voor het oostportaal.

Ook voor de kapellen was een patroon bedacht om de kerken netjes neer te leggen. In de zuiderkapellen kwamen steeds 16 kerken te liggen, aan de noordzijde slechts 12.

Hoe de oorspronkelijke indeling aan de zuidzijde was, is te reconstrueren aan de hand van wat bewaard bleef, bijvoorbeeld in de zuiderkapel E: er pasten in de ka-

pellen precies drie rijen van 4 zerken, plus twee rijen van 2 zerken in de overgangszone van kapel naar zijbeuk. Daarbij dient te worden aangetekend dat de beide buitenste kapellen wat minder lang waren dan de middelste kapellen, zodat enkele zerken een wat kortere maat gehad moeten hebben dan de overige.

Standaardisatie van de maten der grafzerken

Het ziet ernaar uit dat er tegelijk met de nieuwe hoofdopzet ook is nagedacht over de meest geschikte standaardmaat zerk voor het kerkgebouw.

Er is gekozen voor een hoofdmaat: namelijk circa 69 x 197 cm. Deze maat, juist groot genoeg om een grafkist af te dekken, is de maat van het merendeel der zerken in de Grote Kerk geworden.

Maar voor de reeds genoemde reststroken tussen de zuilen was deze maat niet geschikt. Wilde men goed uitkomen, dan was er voor de reststroken tussen de zuilen op de grens van schip en zuiderzijbeuk een zerk nodig, die circa 80-81 cm breed was. De reststroken tussen schip en noorderzijbeuk vielen wat breder uit. Hier kwamen zerken, die circa 84-85 cm breed waren.

In de reststroken tussen de zuilen op de grens van koor en kooromgang werden eveneens zerken gelegd met de brede maat van circa 84-85 cm.

Een onbekende bekwame ontwerper, vertrouwd met de idealen der renaissance

De nieuwe hoofdopzet van de zerkenvloer, met zijn grote regelmaat en symmetrie en met zijn standaardmaten voor de grafzerken, kan er niet zomaar zijn gekomen. In tegendeel, er moet vooraf het nodige denkwerk zijn verricht. Maar er is kennelijk ook gemeten en getekend. Anders was men nooit gekomen tot een zo evenwichtige indeling van het geheel, die bovendien een zekere overzichtelijkheid bood voor degenen die ermee moesten werken.

Wie degene is geweest die dit alles voor de Grote Kerk heeft bedacht, is op dit moment niet meer bekend. Maar het moet iemand zijn geweest die vertrouwd was met het regelmatig indelen van grote ruimtes met her en der onregelmatige begrenzingen. En hij moet er bovendien zicht op hebben gehad dat er niet alleen een zo efficiënt mogelijk ingedeelde vloer kwam (immers elke grafzerk méér in de kerk gaf extra inkomsten), maar ook één waar aan de welstandseisen van symmetrie en schoonheid werd voldaan. Door deze eisen liet men zich in de tijd van de renaissance graag leiden bij projecten die een zekere allure moes-

ten uitstralen. De Grote Kerk, steeds beschouwd als een der belangrijkste monumenten in de stad, waar men vol trots bezoekers op wees en rondleidde, was zo'n gebouw dat allure diende uit te stralen.

Wellicht was een van de stadstimmermeesters verantwoordelijk voor het nieuwe plan, maar er kan ook gedacht worden aan één van de vele bekwame landmeters en kaartmakers die de provincie kende.

De datering van de hoofdaanleg van de zerkenvloer

Er is in het bovenstaande gesproken van een renaissance ontwerp. Wanneer kwam dat ontwerp tot stand? Uit diverse archiefstukken valt af te leiden dat er grootscheepse werkzaamheden aan de zerkenvloer zijn uitgevoerd in de jaren 1624/1634. Daarbij werden tal van zerken vervangen en verlegd. Vermoedelijk is dit het tijdvak waarin de nog altijd bestaande hoofdaanleg van de zerkenvloer eerst is uitgedacht en vervolgens gerealiseerd. Ook het nog altijd bestaande nummeringssysteem van de zerkenvloer zal, zoals in het vorige hoofdstuk werd vermeld, in deze tijd tot stand zijn gekomen.

Het ligt in de bedoeling de gang van zaken in die jaren te zijner tijd nog eens nauwgezet na te gaan.

Geen oude zerkenplattegrond bewaard

In tal van oude kerken is een plattegrondtekening van de zerkenvloer bewaard gebleven waarop de nummering der grafzerken staat aangegeven. Soms gaat het om zeer fraai uitgevoerde exemplaren, die men tevens als wandversiering kon gebruiken. Hoewel er vanuit gegaan kan worden, dat er destijds ook voor de Grote Kerk een ontwerp-tekening van de zerkenvloer is gemaakt met hierop de nummering van de zerken, is zo'n tekening helaas niet tot ons gekomen. Ook uit later tijd zijn geen tekeningen van de zerkenvloer bekend.

Vervaardiging reconstructietekening van 17de eeuwse zerkenvloer

Om goed zicht te krijgen op de in 1624/1634 ontworpen structuur van de zerkenvloer en de daarbij behorende nummering werd het van groot belang geacht om tijdens de restauratie over een duidelijke tekening op schaal van de zerkenvloer te beschikken. Een dergelijke tekening, waarop zowel de renaissance structuur als de bijbehorende zerkennummering duidelijk staat aangegeven, is dan ook in de afgelopen periode gemaakt, en wel door Anne Pauptit, opzichter van het bureau R.A.B. (Restauratie- Advies- en Begeleidingsbureau) te Den Haag, dat de restauratie leidt.

Hoofdstuk VI

OVER ENKELE ZERKEN, DUBBELE ZERKEN EN ZERKENPAREN

Het meest gebruikelijk: de enkele zerk

Het meest gangbare type zerk is de enkele zerk. Dat geldt zowel voor de Grote Kerk in Alkmaar als voor vele andere kerken. Maar er waren ook andere mogelijkheden.

Van oudsher: ook dubbele zerken

Voor wie niet genoeg had aan een zerk, was er een zerk beschikbaar die dubbel zo breed was: de zogenaamde dubbele zerk. Dat begrip komt men al vóór 1600 tegen. En het is sindsdien in zwang gebleven. Het type was duurder dan de enkele zerk en werd alleen in zeer rijke families toegepast.

Op de dubbele zerken is vaak kwalitatief mooi beeldhouwwerk te zien. Kennelijk trokken de families welke zich een dubbele zerk konden permitteren, ook het nodige geld uit voor een goede ontwerper / beeldhouwer.

Van oudsher: ook zerkenparen

Voor wie geen dubbele zerk wenste of kon betalen maar wel veel grafruimte wilde hebben, was er ook de mogelijkheid twee grafplekken naast elkaar te verwerven en deze niet af te dekken door een dubbele zerk, maar door twee enkele grafzerken. Het komt ook voor dat men alleen de beschikking kon krijgen over twee grafplekken achter elkaar, of zelfs op enige afstand van elkaar. Om te laten zien in wiens hand de stenen waren, kon een eigenaar ze beide van eenzelfde beeld-

merk laten voorzien of van eenzelfde naam.

Ook groepjes van drie of meer stenen, al of niet bij elkaar gelegen, komen voor.

Voorbeelden met vroege beeldmerken of teksten zijn wel uit de grafboeken bekend, maar niet daadwerkelijk bewaard. Wel zijn er nog tal van voorbeelden met beeldmerken of teksten uit de 17de en 18de eeuw. Zoals de twee naast elkaar liggende zerken in de zuiderzijbeuk, voorzien van het wapen van Haarlem, die in de 17de eeuw in bezit waren van de eigenaar van de brouwerij "Het Wapen van Haarlem", of de twee naast elkaar liggende zerken in het oostende van het koor, waarop de naam van Hans van Goorl staat, die in de 17de eeuw eigenaar was. Of de drie naast elkaar gelegen stenen met het merk GCW, in de zuidergang, die ooit alle drie in handen waren van Gerrit Cornelisz. Wildeman. Of de twee naast elkaar gelegen stenen met de beeltenis van een wildeman, in de noordergang, bestemd voor het begraven van de bewoonsters van het Wildemanshofje. Andere voorbeelden zijn de twee achter elkaar gelegen stenen gemerkt met de letters CCB, een paasbrood en een huismerk in de noorderkooromgang, welke omstreeks 1700 in bezit waren van Cornelis Cornelisz. Backer en de twee naast elkaar gelegen stenen in de noorderzijbeuk, voorzien van de woorden "Willem Winder Burgemr Raad En Ontfanger 1739".

Beeltenis van een Wildeman op zerkenpaar, bestemd voor de bewoonsters van het "Wildemanshofje"

Hoofdstuk VII

RESTANTEN VAN DE GRAFZERKENVLOER VAN VOOR 1624/1634

Aanvankelijk lagen er vele stapstenen

Er werd reeds vermeld dat er in al onze kerken in het verleden zowel reusachtig grote als ook talrijke kleine stenen op de graven hebben gelegen. In de Grote Kerk sprak men in dit verband van stapstenen. Menige familie beschikte over twee tot vier stapstenen op de plek waar men in later tijd een gewone zerk voor de desbetreffende familie ziet. Er zijn ook oude rekeningen, waaruit blijkt dat er stapstenen geleverd werden.

Vermoedelijke restanten stapstenen

In de restruimte die er na 1624 is overgebleven tussen de gewone zerken en de muur van de noorderkooromgang liggen diverse stenen, soms alleen voorzien van een huiskerk, soms ook van een tekst met jaartal en in een geval zelfs van een complete randtekst. Zie hiervoor bijvoorbeeld bij Belonje nummer 167 in de noordergang, met de tekst "Hier leyt begra/ starf de 1 mei 1583".

Waarschijnlijk gaat het hier om de laatste restanten van de stapstenen van weleer. Wellicht zijn er ook op andere restplekken, zoals langs de transeptmuren, nog enkele van die stapstenen te vinden.

De bewaard gebleven oude rode en witte zerken

Niet alleen de formaten van de zerken varieerden voor 1624/1634. Er was ook in Alkmaar, net als elders in de Noordelijke Nederlanden, sprake van verschillende kleuren. Naast de bekende blauwe zerken van Doornikse steen of Namense steen waren er in de begintijd ook vele rode en witte. We weten dat niet alleen uit wat er daadwerkelijk aan grafzerken in de Grote Kerk ligt, maar ook uit de oudste registers der graven. Zo wordt in het deel dat inventarisnummer 54 draagt vermeldt, van welke kleur steen er sprake is.

Van de rode zandstenen zerken zijn er maar heel weinig overgebleven, van de witte ledesteen wat meer. Verschillende van de witte zerken laten overigens thans geen 16de-eeuwse opschriften en beeldmerken

zien, maar 17de-eeuwse. Aangenomen wordt dat het gaat om oudere stenen, die in later tijd opnieuw gebruikt zijn. Zoals de witte grafzerk nummer 100 in de noorderzijbeuk, met op de hoeken rozetten en in het midden een voorstelling van een schip.

Het verkleinen van de zerken van vóór 1624/1634

De aanwezige zerkenvloer werd niet in één keer geheel opgeruimd, toen er in 1624/1634 gewerkt werd aan een nieuwe aanleg van de grafzerkenvloer. Maar wat wel gebeurde was dat de middeleeuwse zerken, die een te grote maat hadden, fors werden afgekapt om het vereiste nieuwe formaat te krijgen. Niet alleen in Alkmaar, maar ook elders gebeurde dat. Kennelijk werd voorrang gegeven aan een regelmatig ogende hoofdaanleg boven het behoud van de afzonderlijke zerken in hun geheel.

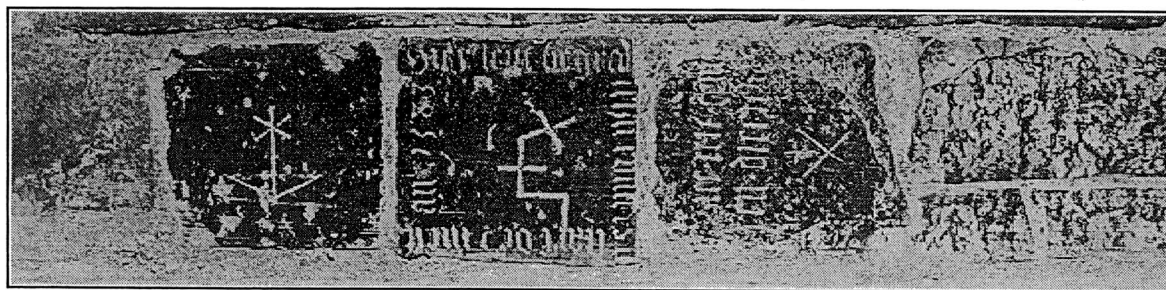
Oorspronkelijke afmetingen van zeer grote zerken zijn te achterhalen

De hoofdopzet van de middeleeuwse zerken was over het algemeen een symmetrische. Over die opzet later meer. Voor wie nieuwsgierig is naar de oorspronkelijke maten: over het algemeen is er van de afgekapte zerken voldoende bewaard om die oorspronkelijke maten te kunnen achterhalen. Het ligt in de bedoeling hier bij gelegenheid nader over te rapporteren.

17de-eeuwse zerken waarop 16de-eeuwse overledenen worden gememoreerd

Er liggen in de kerk verschillende stenen uit de 17de eeuw, waarop teksten staan die 16de-eeuwse voorouders memoreren welke eertijds al op dezelfde plek onder een voorganger van de huidige grafzerk waren begraven.

Een voorbeeld is te vinden in de zuidergang (zuiderzijbeuk), waar op een 17de-eeuwse zerk te lezen is dat Jelis Baert in 1515 stierf en zijn echtgenote, vrouw Vreerick, in 1541.

Vermoedelijke restanten stapstenen

Hoofdstuk VIII

DE BEELDMERKEN NADER BEKEKEN

Het beeldmerk op de grafzerken

Op veel grafzerken staat niet alleen een zerksnummer, maar ook iets, dat we in dit rapport gemakshalve het beeldmerk hebben genoemd. Als beeldmerk konden familiewapens gebruikt worden, maar ook huismerken, beroepssymbolen of de uitbeelding van een huisnaam of achternaam.

Al die beeldmerken hebben niet automatisch betrekking op de overledenen die er begraven liggen. Minstens zo belangrijk was de functie van herkenningsteken om aan te geven wie de eigenaar was van de desbetreffende grafzerk.

Voor de invoering van de zerksnummering waren beeldmerken van belang voor de administratie

De beeldmerken vervulden een gewichtige rol ten behoeve van de administratie der zerken en de inning der gelden voordat men er aan het eind van de 16de eeuw toe overging de zerken te nummeren.

Een "zerk gemerkt met ..." is dan ook de standaardformulering die men bij elke vermelding van een zerk in de vroege grafboeken tegenkomt. Achter de woorden "zerk gemerkt met ..." staat dan steeds het desbetreffende beeldmerk getekend.

Ook na invoering van de zerksnummering blijven de beeldmerken in gebruik

Kennelijk was men in Alkmaar gehecht aan de oude beeldmerken. Want ook nadat de zerksnummering al lang was ingevoerd, zetten vele eigenaren van de graven in de Grote Kerk het oude gebruik voort, om hun beeldmerk op hun grafzerken aan te brengen.

Zo zijn er in de 17de eeuw nog tal van beeldmerken in de zerken gehakt, hoewel ze strikt genomen niet meer nodig waren. Ook in de 18de eeuw is dat nog steeds het geval, echter geleidelijk aan in mindere mate.

Alle genres beeldmerken (familiewapens, beroepssymbolen, huismerken en uitbeeldingen van huisnamen en familienamen)

Het merendeel der beeldmerken is goed bewaard gebleven. Dat geldt zowel voor de familiewapens, als voor de beroepssymbolen, de huismerken en de uitbeeldingen van huisnamen en familienamen. Wel is een aantal familiewapens weggehakt, maar het systematisch weggakken van de familiewapens, zoals in diverse andere plaatsen in de Franse tijd is geschied, is kennelijk in de Grote Kerk in Alkmaar achterwege gebleven.

Beeldmerken van belang voor historisch onderzoek

Het behoeft geen betoog dat niet alleen de namen en jaartallen, maar ook de vele beeldmerken, variërend

van huismerk tot beroepssymbool en familiewapen, niet alleen voor de administratie van destijds makkelijk waren om na te gaan wie er begraven werden of wie de eigenaar van de zerk op enig tijdstip is geweest. Maar ook voor onderzoekers van nu die meer willen weten over wie erin het verleden in de kerk graven bezaten of wie er begraven werden.

Beeldmerken omgeven door beeldmerkmedaillons

Al vanaf de vroege tijd waren er eigenaren die er behoefte aan hadden om de beeldmerken, om het even of het nu ging om een familiewapen, een beroepssymbool of een huismerk, niet zomaar op de steen te zetten, maar als het ware op een in de steen gemarkeerd medaillon te plaatsen. De medaillons kunnen verschillende hoofdvormen hebben. Het meest gebruikelijk was een ronde of een ovale vorm.

Omranding van de beeldmerkmedaillons

Elke stijlperiode had zo zijn voorkeur voor bepaalde omrandingen. De oudste bewaard gebleven voorbeelden tonen traceerwerk dat ten tijde van de late gotiek zo geliefd was. Maar er zijn ook voorbeelden van renaissance rolwerk uit het einde van de 16de en uit de 17de eeuw, van omrandingen in de diverse Lodewijkstijlen uit de 18de eeuw, en van het sobere neoclassicisme van het begin van de 19de eeuw.

De familiewapens

Adellijke families gebruikten als beeldmerk vaak hun familiewapen. Aanvankelijk ging het om een enkel wapenschild, vaak opgehangen aan een korte tak met uitsteeksels.

Later ziet men dikwijls wapens, omgeven door dekkleden en voorzien van een zogenaamd helmteken bovenop.

Echtparen pasten soms twee wapens toe, waarbij voor de man een "gewoon" wapenschild werd gehanteerd en voor de vrouw een ovaal. Bij zo'n combinatie van twee wapens van gehuwden spreekt men wel van alliantiewapens. Ook de alliantiewapens konden voorzien worden van dekkleden en helmtekens.

In navolging van de adellijke families voerden ook verschillende families, die niet van adellijke afkomst waren, maar die wel behoorden tot de groep van families die hoge bestuurlijke functies bekleedden, een familiewapen. En ook zij gebruikten hun familiewapen als beeldmerk op hun grafzerken.

Alle hierboven beschreven mogelijkheden komen ook bij deze categorie voor.

Beroepssymbolen

Wie geen familiewapen had, en toch een wapen wilde hebben op zijn grafzerk, kon zijn beroepssymbool op een wapenschild laten plaatsen. Er zijn ook grafzerken waarop beroepssymbolen zonder wapenschildje zijn afgebeeld.

Een voorbeeld van een wapenschild met beroepssymbolen is te vinden in de noordergang, en wel op zerk 178. Het wapenschild laat hier een schaaf, een passer, een winkelhaak en een elle-stok zien. Zij waren de beroepssymbolen van de in 1723 overleden timmerman Jan Jansz. Cars.

Een ander voorbeeld is de dubbele zerk in de viering, tegen het koorhek, die de nummers 378-379 draagt. Hier ziet men in het midden een wapenschild met een houthaak erop, het beroepssymbool van de familie Houtcooper. Alsof een wapenschild alleen nog niet deftig genoeg was, kwamen er bovendien helmkleden omheen en een helmteken bovenop. Als helmteken werd opnieuw de houthaak gekozen. De oudste Houtcooper die er ligt begraven, Claes Nanningsz., was in 1613 gestorven. Hij had het graf al vóór zijn dood gekocht, zo blijkt uit de begraafboeken. Claes Nanningsz. was de eigenaar van het pand aan de Oudegracht 247, waar uiteindelijk het Gemeentearchief jarenlang in zou worden ondergebracht.

Het grote aantal zorgvuldig gehakte beroepssymbolen

In de Grote Kerk in Alkmaar is een groot aantal grafzerken, dat in het verleden voorzien is van een versiering betrekking hebbend op het beroep dat de overledene uitoefende: een molen, een schip, een aambeeld, een hamer, een troffel, een schaaf, een passer, een kuipershamer, een bijl, een pot, een dakpan, een rad, een bezem, een wan, een boor, een ton, een hoed, een klok enzovoort. Het gaat daarbij in vele gevallen om zorgvuldig en knap beeldhouwwerk.

Een oud beroepssymbool: de miskelk

Niet alleen de ambachtslieden hadden een voor iedereen duidelijk herkenbaar symbool, ook de priesters.

Hun beroepssymbool, dat al vele malen op grafzerken werd toegepast, is de miskelk.

Miskelken, vaak van zilver of goud, werden in de rooms-katholieke kerken door de priesters gebruikt bij het opdragen van de mis. Het model dat in de late middeleeuwen het meeste voorkwam, is een kelk ('cuppa') die naar boven toe wijder wordt. De cuppa rust op een vrij hoge 'stam'

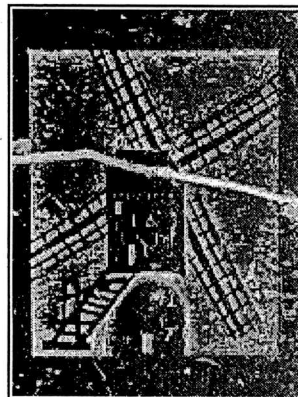
die voorzien is van een brede voet. Vaak is er halverwege de stam een verdikking.

In de Grote Kerk zijn verschillende laatmiddeleeuwse grafzerken met afbeeldingen van miskelken bewaard gebleven. Sommige kelken zijn omgeven door een fraaie omranding met laatgotisch traceerwerk.

Een mooi voorbeeld is te zien op zerk 178 van Claes Buyser, overleden in 1558, gelegen in het schip, niet ver van de preekstoel, of op zerk van Jan Arys. Backer, eveneens in het schip.

Bijzondere beroepssymbolen: de molens

Tot de bijzondere motieven die men juist in de Alk-

maarse Grote kerk op de grafzerken meer dan elders aantreft, behoren de windmolens. Er zijn er liefst vijf bewaard. In alle gevallen gaat het om standaardmolens.

De oudste bewaard gebleven exemplaren stammen uit de 17de eeuw, maar blijkens het grafboek uit circa 1590 moet er ook toen al een zerk met standaardmolen in

de kerk gelegen hebben. Een heel fraaie zerk, met niet alleen een bijzonder mooi uitgehakte molen maar ook zeer verzorgde letters, is zerk 3 die destijds in de zuiderkapel B lag en later jarenlang in het aangrenzende deel van de zuiderzijbeuk. Hier werd in 1648 Jan Dirksz. Molenaar uit de molen De Wolf begraven. De molen De Wolf bestaat niet meer, maar was eertijds te vinden op een van de bolwerken rond de stad.

In de zuiderkooromgang treft men, niet ver van elkaar, nog twee 17de-eeuwse zerken met molens aan. Het zijn zerk 313, waaronder in 1657 Jan Jansen Molenaar werd begraven en zerk 317, waaronder in 1660 Willem Jansz. Molenaar werd bijgezet.

Wat ouder is zerk 83 in de noorderzijbeuk, waar in 1627 Cornelis Molenaar van Schagen werd begraven.

Tenslotte is er nog zerk 345 in de zuiderkooromgang. Hieronder werd Cornelis Mourisz. Schermer, overleden in 1738, begraven.

Bijzondere beroepssymbolen: de schepjes

Tot de bijzondere beroepssymbolen kunnen ook de verschillende schepjes gerekend worden. Een van de fraaiste voorstellingen van een schip is te vinden op een 18de-eeuwse zerk met het nummer 206, gelegen in de zuiderzijbeuk tussen transept en viering. Hier werden Frans Andriesz. Tal (overleden in 1749) en zijn vrouw Anna Bartholemeus Fouschi begraven.

Een ander voorbeeld is zerk 9 in de noorderkapel A, waar in een medaillon een tweemaster te zien is. Hier

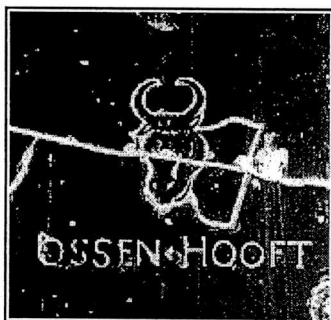
werd onder andere Leyntie van der Meer begraven, de huisvrouw van Aerry Willemsoon Schipper, die in 1631 overleden was. Nog een voorbeeld is zerk 268 in het schip, waar een medaillon met schip herinnert aan de tijd vanaf 1660, toen Heindrick Aerrent Schiepper en zijn vrouw eigenaars van het graf waren.

Bijzondere beroepssymbolen: de vele symbolen van metselaars en timmerlieden

Talrijker dan elders zijn de grafzerken, waarop de beroepssymbolen van metselaars en timmerlieden te zien zijn. De eerste groep koos voor de afbeelding van troffel of bikijzer. Mooie voorbeelden daarvan zijn de 17de-eeuwse grafzerk van Govert Jacopsen Messelaer in het zuiderportaal, voorzien van een bikijzer, en de 18de-eeuwse zerk 88 in het noordertransept van Cornelis Raets, meester-metselaar, die een troffel in prachtig reliëf had laten aanbrengen. In de zuiderkooromgang is op zerk 153 te zien hoe meester-metselaar Jan Broense Ruyter, overleden in 1681, koos voor een combinatie van bikijzer, troffel en schietlood.

De timmerlieden hadden veelal een schaaf als attriboot. Maar ook bijl, passer, schietlood en winkelhaak komen voor. De al genoemde zerk 178 in de noorderzijbeuk van de in 1723 overleden Jan Jansz. Cars toont de combinatie van schaaf, passer, winkelhaak en elles-tok, geplaatst op een wapenschild. Zerk 237, in de noorderkooromgang, laat een gekroond hart zien waarachter twee gekruiste bijlen. De initialen erbij zijn die van drie generaties timmerlieden die hier begraven werden.

De uitbeelding der huisnamen

Her en der liggen in de Grote Kerk beeldmerken die geen familiewapen of beroepssymbolen laten zien, doch een uitbeelding van een huisnaam.

Zo vindt men op zerk 315 in de zuiderkooromgang een ossekop afgebeeld, waaronder

het woord Ossen Hooft te lezen is. Een der eigenaars van dit graf woonde in het Ossenhoofd.

Nog altijd staat er aan de zuidzijde van het Verdrunkenoord een pand met een trapgevel waarin een steen met het jaartal "1693" en een gevelsteen: "t Witte Ossenhoofd".

Een van de mooiste voorbeelden bevindt zich in de zuiderzijbeuk, ter hoogte van viering en transept. Het is de grafzerk waar in 1619 Maerten Cornelisz. Koeckebakker werd begraven. De zerk draagt een opmerkelijk tafereel, voorstellende Vier Heemskinderen te

paard. Dezelfde voorstelling was eveneens te zien op de gevelsteen die op zijn huis zat. In het doodboek wordt de overledene dan ook beschreven als Maerten Cornelisz. uit de Vierheemskinderen op het Verdrunkenoord. In dat pand was een koekebakkerij gevestigd. Hoewel het pand, dat stond nabij de Kapelkerk, is afgebroken, is de gevelsteen met de Vier Heemskinderen nog steeds bewaard. Deze zit tegenwoordig in het hoekpand Mient - Waagplein.

De uitbeelding der familienamen

Niet alleen de huisnaam, ook de familienaam kon uitgebeeld worden.

Zo staat er op verschillende zerken een boom. Onder een van die bomen, op zerk 73 in de zuiderzijbeuk, treft men bovendien de bijbehorende achternaam aan: Krieckeboom. Hier werd chirurgijn Aelbert Krieckeboom in 1730 begraven, die tevens deelgenoot was in de bekende brouwerij De Boom.

In het noordertransept, op zerk 27, treft men een medaillon aan met een bos erin: de uitbeelding van de achternaam van Trijntje Bos.

Een fraai gehakt beeldmerk komt voor op zerk 89 in de zuiderzijbeuk. Het laat een cartouche zien waarin een pot met bloemen: de uitbeelding van de achternaam Blom. Het gaat om de grafzerk van de Alkmaarse kunstenaar Harck Blom Harcksz. die in 1728 lid van het Alkmaarse Sint-Lucasgilde was geworden. Hij was schilder en bekleedde tevens, evenals zijn vader, de functie van stadssteenhouwer.

Een van de voorouders van de bekende Alkmaarse archivaris C.W. Bruinvis, Jan Bruinvis, kocht in 1781 tezamen met zijn vrouw het graf in de zuiderzijbeuk, dat gedekt wordt door zerk 69. Op die zerk lieten zij een mooi gebeeldhouwde bruinvis in een fraaie 18de-eeuwse omranding aanbrengen.

Een aardig voorbeeld van een zerk waarop zowel een familienaam als een huisnaam uitgebeeld is, toont zerk 297 in het oostelijk deel van het schip. In een medaillon ziet men een wapen waarop een geopende hand (een verwijzing naar Claas Hand). Boven het wapen bevindt zich een helm met een helmtteken in de vorm van een ooievaar (een verwijzing naar het huis "In de Ooievaar"). Hier werd in 1729 Iannetje Gijsz. begraven, de dochter van een voorname houtkoper die in de Ooievaar woonde. Zij was gehuwd met Claas Hand.

Soms verwijst één en dezelfde voorstelling zowel naar een familienaam als naar een huisnaam. Dat geldt bijvoorbeeld voor het medaillon met het varken op zerk 242 in de noorderkooromgang. De familie van wie de zerk was noemde zich aanvankelijk Varken, later verkoos men de Latijnse vertaling: Porcinus. De oudste naamsvermelding op de zerk is die van Jan Varcken,

die in 1619 stierf. Zijn naam staat zowel in het rand-schrift te lezen, als rond het medaillon met het varken.

De familie Varken/Porcinus bewoonde een huis op de hoek van Koorstraat en Heul, dat afgebroken werd toen het Postkantoor aldaar gebouwd werd (inmiddels ook al weer afgebroken). In het poortje naast hun huis zat een gevelsteen met een varken, die thans in de verzameling van het Stedelijk Museum te Alkmaar wordt bewaard.

De huismerken

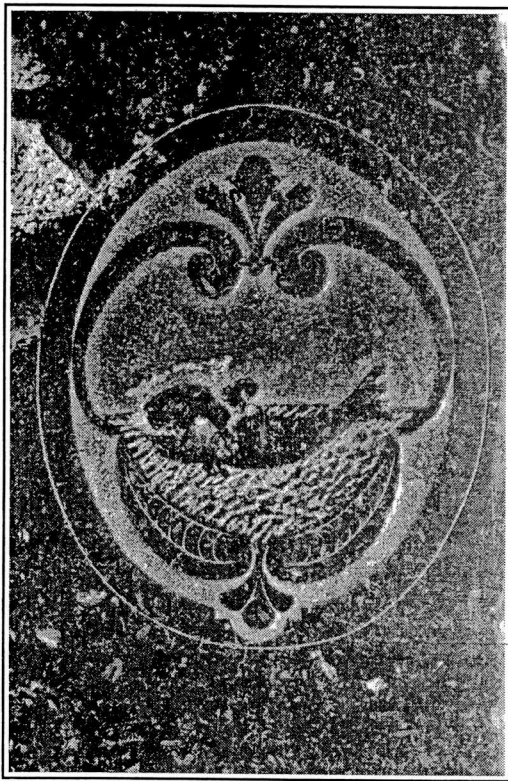
Een veel voorkomend beeldmerk op talloze zerken is naast het beroepssymbool ook het huismerk. De oudste stammen nog uit de 16de eeuw. Zoals het merk op de rode zerk die het grafnummer 136 kreeg in de zuiderzijbeuk. Dit merk komt overeen met dat van schepen Nanning Beyers, die in 1510 overleed. Gedurende de hele 17de eeuw en ook nog in de 18de eeuw zijn er nog nieuwe huismerken gezet op grafstenen in de Grote kerk.

Het verhaal dat alleen mensen die niet lezen en schrijven konden ze gebruikten, gaat niet op. Vaak

vinden we de tekens in combinatie met letters of complete teksten. Zerk 45 in de zuidergang toont zo'n merk, compleet met de letters C D en V S. Ze staan voor Cornelis Dircksz. van der Sluis, gestorven in 1680.

Allerlei modellen huismerken komen voor. Bijvoorbeeld zandloper-modellen, soms met open, soms met gesloten basis. Ook het cijfer 4, al of niet gespiegeld en al of niet voorzien van dwarsstreepjes of kruisjes, is veel toegepast.

Wat voor de overige beeldmerken geldt, gaat ook hier op: de vormgeving en uitvoering lopen uiteen van primitief tot mooi van vorm.

*beeldmerk van de familie Bruinvis
op zerk in zuiderzijbeuk*

Hoofdstuk IX

GRAFSYMBOLIEK

Betrekkelijk weinig grafsymboliek

Zo groot als het aantal beroepssymbolen is, zo gering is het aantal grafsymbolen: schedels, gevleugelde zandlopers, vlampotjes en dergelijke komen op de grafzerken in de Grote Kerk betrekkelijk weinig voor. Maar de grafzerken waarop zij aanwezig zijn, behoren tevens bijna allemaal tot de categorie van het betere beeldhouwwerk.

Soms zijn zij gecombineerd met specifieke grafteksten zoals "Gedenk te sterven" of "Memento mori" (Latijn voor Gedenk te sterven).

Grafsymbolen op een grafzerk van de familie Van der Does

Een voorbeeld van een zerk waar zowel grafsymbolen (graflampje, zandloper, doodshoofd) op voorkomen als de woorden "memento mori" is zerk 196 in de noorderzijbeuk, naast de viering.

De steen, een van de twee grafzerken van de familie Van der Does, is vermoedelijk in opdracht van (oud)schepen Dirck van der Does (overleden 1642) of een van zijn nabestaanden vervaardigd.

De grafsymbolen op de zerk van het echtpaar Brasser-Steenhuysen

Een ander voorbeeld van een zerk met grafsymbolen is de dubbele zerk in zuiderkapel F, bestemd voor burgemeester Servaes Brasser en zijn vrouw Dieuwertje Steenhuysen. Zij overleed al in 1636, hij pas in 1656. Er zijn een gevleugelde zandloper, schedeltjes en vlampotjes te zien. Uitzonderlijk voor Alkmaar is niet alleen de weergave van verschillende bekende grafsymbolen, maar ook de barokke vormgeving van het geheel, uitgevoerd in diep reliëf.

De grafsymbolen op de zerk van J.C. Witte

Een ander mooi voorbeeld van een grafzerk met grafsymbolen is de grafzerk nummer 48 in het koor, waar in 1826 de rijke brouwerszoon J.C. Witte jr. werd begraven, wiens vader brouwerij het Fortuin bezat. Hier zijn een doodshoofd, een gedoofte fakkel, een zeis en een zandloper te zien.

Er is bovendien een vers uitgehakt, waarvan de tekst luidt:

"Hier rust het stoflijk deel des jonglings, om zijn deugd der magen gunsteling, der oudren hoop en vreugd Een vriend die weemoedsvol zijn vroegen dood beweent siert ter nagedachtenis zijn graf met dit gesteent".

Hoofdstuk X

TEKSTBANDEN

Omlopende tekstband met hoekmedaillons met evangelistensymbolen of familiewapen

Een zeer gebruikelijk type grafzerk in de late middeleeuwen was de zerk met een omlopende tekstband met op de hoeken medaillons met evangelistensymbolen. In de Grote Kerk in Alkmaar liggen er nog verschillende, alle afgekapt in de 17de eeuw vanwege de te grote afmetingen, waardoor delen van de omranding zijn gegaan en teksten soms verminkt.

Het type kwam ook voor met familiewapentjes op de hoeken in plaats van evangelistensymbolen:

Na het midden van de 16de eeuw: omlopende tekstband met op de hoeken medaillons met rozetten

De grafzerk met de omlopende tekstband en de hoekmedaillons blijft nog de hele 17de eeuw in zwang. Echter verdwijnen op den duur zowel de evangelistensymbolen als de familiewapentjes. Daarvoor in de plaats komen de hoekrozetten. Een zeer monumentaal voorbeeld in dit genre is een dubbele grafzerk met een dubbele tekstband en met een dubbel

stel hoekmedaillons met hoekrozetten, te vinden in de zuidergang. Het is de zerk, waaronder als eersten Pieter Jansz. Stoop, overleden in 1580, en zijn vrouw Marietje van Foreest, overleden in 1582, begraven werden. De zerk kreeg zeer grote afmetingen en moest in de 17de eeuw worden bijgekapt om de toen vereiste maat te krijgen.

Een ander veelvoorkomend type grafzerk: met omlopende tekstband met omgeslagen hoeken

Een ander bekend type grafzerk was dat met een eveneens omlopende tekstband, echter met omgeslagen hoeken. Ook hiervan zijn in de Grote Kerk al voorbeelden van vóór 1624/1634 aan te wijzen. Bijvoorbeeld de al genoemde zerk van Van Wamelen uit 1510, die sterk verkleind moest worden na 1624/1634. Een ander voorbeeld is de zerk van de familie Steenhuis uit de tweede helft van de 16de eeuw, gelegen in de zuidergang (nummer 149-150). Ook dit type werd gedurende de 17de eeuw nog volop gebruikt.

Zerk van Pieter Jansz. Stoop en Marietje van Foreest

Hoofdstuk XI

DE LETTERS

Gotische minuskels

De letters op de oudste grafzerken in de Grote Kerk zijn alle gotische minuskels. Men ziet ze bijvoorbeeld op de grafzerk van Heyndrick van Wamelen (overleden 1510) in de noorderzijbeuk (nummer 67), gelegen naast het schip (half onder een der herenbanken), of op de grafzerk van meester Hendrick Pietersz. Rabbi (overleden in 1557) in de zuiderzijbeuk (nummer 148).

Sinds het eind van de 16de eeuw: gotische minuskel langzamerhand verdrongen door Romeinse kapitalen

Een van de meest in het oog springende veranderingen in de late 16de eeuw en in de 17de eeuw is dat de gotische minuskel, die zolang gebruikt was voor de teksten op de grafzerken, langzamerhand vervangen wordt door de Romeinse kapitalen. Het vroegste voorbeeld in de Grote Kerk is in het zuidertransept te zien op de grote koperen grafplaat van het echtpaar Paling-Van Foreest uit het midden van de 16de eeuw. Een ander vroeg voorbeeld is de dubbele grafzerk van het echtpaar Pieter Jansz. Stoop (overleden in 1580) en zijn vrouw Maritgen van Foreest (overleden in 1582), familie van het hiervoor genoemde echtpaar.

De Romeinse kapitalen is tot op de dag van vandaag een veel toegepaste letter op grafmonumenten gebleven.

In de 18de eeuw: introductie van de schoonschrift-letters en van Romeinse onderkast-letters

In de 18de eeuw werden de Romeinse kapitalen soms gecombineerd met andere letters, bijvoorbeeld met de duidelijk leesbare Romeinse onderkast-letters of met de soms lastig leesbare, maar zeer decoratieve schoonschrift-krulletters. Ook grafzerken uit dat tijdvak met alleen maar die sierlijke krul-letters komen voor.

Een mooi voorbeeld van een zerk met fraaie krulletters is zerk 27 in het schip, vlak onder het grote orgel. Het is de zerk, waar in 1733 Willem Vlas Bloem eigenaar van werd. Zijn naam staat op de zerk.

Een fraai voorbeeld van een grafzerk waarop onderkast-letters zijn gebruikt is zerk 40 in de zuiderzijbeuk. Hier liggen Cornelis Plaat en zijn vrouw Cornelia Keijsers begraven, die beide in 1749 overleden, nadat ze -zoals op de zerk staat vermeld- 42 jaar tevoren in de Grote Kerk getrouwd waren.

Een combinatie van verschillende lettersoorten is te vinden op zerk 97 in de noorderzijbeuk, waarop gememoreerd wordt dat hier in 1738 Anthony Langedijk, "voorzanger in deze Kerk" begraven werd. Zijn vrouw, Maria Haantje, was hem al in 1734 voorgegaan in het graf.

Zerk van Cornelis Plaat en zijn vrouw Cornelia Keijsers

Hoofdstuk XII

NAMEN EN MONOGRAMMEN

Grafzerken met eigenaarsnamen

Rond 1600 wordt een stroming waarneembaar van eigenaren, die op de grafzerken die zij bezitten geen beeldmerk zetten, maar alleen een naam. Vaak wordt die naam niet zomaar op de steen geplaatst, maar tegen een speciaal gemarkeerde achtergrond-strook. Wanneer het gaat om een eigenaar die meer dan een grafzerk bezit, dan vindt men zijn naam op identieke of nagenoeg identieke wijze op de verschillende grafzerken gehakt. Een voorbeeld uit de 17de eeuw wordt gevormd door het zerkenpaar nr. 198 en 199, waarop de naam van Hans van Goorl staat. Een ander voorbeeld uit de 17de eeuw wordt gevormd door de grafzerken nummer 277 en 278 met de naam Raephorst in de noorderkooromgang. In een der noorderkapellen (F) ligt nog zo'n zerk. Een derde voorbeeld zijn de zerken nummer 19 en 20 met de naam Kroon, gelegen in de zuiderzijbeuk, eveneens uit de 17de eeuw.

Grafzerken met initialen en monogrammen

In dezelfde tijd zijn er ook eigenaren, die op de grafzerken hun initialen zetten of een monogram. Beide worden, net als de beeldmerken, vaak omgeven door een medaillon. Een fraai voorbeeld van een monogram gezet op een renaissance medaillon met rolwerkdecoratie, is te vinden op zerk 49 in het noordertransept. Het monogram laat de letters CVE zien. De zerk in kwestie behoorde toe aan de bekende 17de-eeuwse Alkmaarse schilder Cesar van Everdingen die onder andere de luiken van het grote orgel in de kerk van schilderijen voorzag.

Bovendien zijn er nogal wat combinaties van initialen en beroepssymbool of initialen en huismerk. Zelfs de combinatie van initialen, beroepssymbool en huismerk komt voor. Zoals in de noorderkooromgang op het al eerder genoemde zerkenpaar met de nummers 370 en 383, waar Cornelis Cornelisz. Backer rond 1700 niet alleen zijn initialen, maar ook zijn huismerk en beroepssymbool (een paasbrood) liet inhakken.

Cornelis Cornelisz. Backer

Hoofdstuk XIII

HIER LEYT BEGRAVEN...

“Hier leyt begraven...”

Wanneer er op de grafzerk is aangegeven wie er begraven ligt, dan leest men op de grafzerken in de Grote Kerk in Alkmaar vaak de woorden: “Hier leyt begraven”, gevolgd door de naam van de overledene. Daarna ziet men dikwijls de woorden: “is gerust”, “is in de heer gerust”, “sterf”, of -minder vaak- “obiit” (Latijn voor is gestorven), waarna sterfdag, sterfmaand en sterfjaar volgen. Bij mannen wordt menigmaal behalve de naam ook het beroep of de functie vermeld. Bij gehuwde vrouwen wordt doorgaans genoteerd, wiens huisvrouw zij waren. Een tekst zoals hierboven aangeduid werd vaak gecombineerd met een beeldmerk.

Is er sprake van een omlopende tekstband, dan moet men -uitzonderingen daargelaten- met het lezen van de tekst op de tekstband beginnen: meestal loopt de tekst van linksboven naar rechtsboven, enzovoort.

Is de hele tekstband vol, dan wordt de tekst vervolgd op het middenveld van de grafzerk.

“Hic iacet...”

Een enkele keer leest men niet het gebruikelijke “Hier leyt begraven...”, maar de Latijnse vertaling van deze woorden: “Hic iacet...”. Een mooi voorbeeld daarvan ziet men in het koor op grafzerk nummer 50 van één der rectoren van de Latijnse School, Regnerus Neuhusius. Hij werd geboren in 1608 in Leeuwarden en overleed in Alkmaar in 1679.

“Rustplaats van het stoffelijk overschot...”

In de 19de eeuw kwamen er nieuwe teksten in zwang, bijvoorbeeld de tekst: “Rustplaats van het stoffelijk overschot van...”. Een voorbeeld daarvan ziet men in het koor op zerk 192, van C.H. van Diepenbrugge, overleden in 1820 en zijn vrouw M. van Diepenbrugge-Verschuier, overleden in 1827.

Regnerus Neuhusius

Hoofdstuk XIV

NOG EEN AANTAL GRAFZERKEN NADER BEKEKEN

De grafzerk en de unieke houten graftombe van Floris V

Tot de meest gedenkwaardige grafmonumenten in de Grote Kerk behoort van oudsher dat voor graaf Floris V. Het gaat om een laatgotische zerk van witte steen, gevat in een eikehouten tombe uit het midden van de 16de eeuw, voorzien van een beschildering in vroege renaissance stijl.

De zerk dateert overigens niet uit de tijd van Floris' dood (1296), maar is een stuk jonger, en zal uit de 15de eeuw stammen. Het beeldmerk (het wapenschild) is gevat in dubbele cirkelvormige omranding, zoals men die ook wel van andere notabele zerken uit de 14de en 15de eeuw kent.

De tombe hoort niet thuis op de huidige standplaats, een der zijkapellen, maar op het koor. Zij diende overigens niet om de rustplaats van Floris' lichaam te markeren. Dat werd namelijk in de abdijkerk van Rijnsburg begraven, waar ook de andere telgen uit de grafelijke familie lagen. In de Grote Kerk te Alkmaar, waar Floris destijds opgebaard gelegen heeft, werden alleen de ingewanden bijgezet. Hiervan rest ons echter niets.

De dubbele grafzerk van Gerrit Willemsz. van Egmond en Aleit Luitgens

De overige grafzerken die de oudste teksten en beeldmerken laten zien, lijken vooral te liggen in het schip en in de aangrenzende zijbeuken en zijkapellen. Voorlopig is er een 20-tal getraceerd. Enkele daarvan geven informatie over personen, die de werkzaamheden aan de bouw van de kerk nog meegemaakt hebben of die de kerk als pas voltooid gebouw gekend hebben. De grootste zerk is de dubbele witte, waaronder Gerrit Willemsz. van Egmond die in de jaren 1450-1488 deel uitmaakte van de vroedschap, werd begraven met zijn vrouw Aleit Luitgens en hun zoon, de priester meester Cornelis Gerrits. Laatst genoemde stierf 7 januari 1541, toen de kerk al weer 21 jaar officieel in gebruik was.

De koperen grafplaat van het echtpaar Paling - van Foreest

Een tweede zeer opmerkelijk grafmonument dat ook buiten Alkmaar bekendheid geniet, is de koperen grafplaat van het echtpaar Paling-van Foreest, te vinden in het zuidertransept. Nu is een koperen grafplaat in ons land al iets bijzonders. Maar niet alleen het materiaal is bijzonder, ook het hele tafereel met de voorstelling van de twee echtelieden Pieter Claesz. Palinck, gestorven op 21 maart 1546, en zijn vrouw Iosina van Foreest Willemsdr., gestorven op 28 febr. 1541. Hij wordt Gods ridder genoemd en was Jeruzalemvaarder (dat wil zeggen: hij had een pelgrimstocht naar Jeruza-

lem gemaakt), zoals de palmtakken en het wapen van Jeruzalem met de kruisen aangeven.

De zerk is uitgevoerd in de vroege renaissancestijl. Deze stijl, ontstaan in Italië, baseerde zich op voorbeelden uit het antieke Rome. Zo zijn de heer en de dame niet gekleed in eigentijds kostuum, maar dragen zij een op Romeinse voorbeelden gebaseerde kleding. De engeltjes zijn niet gehuld in lange gewaden, zoals in de gotiek gebruikelijk was, maar zijn naakt. En de letters zijn niet de altijd voor ons weer lastige gotische minuskels, maar de duidelijk leesbare Romeinse hoofdletters.

Overigens, die ouderwetse gotische minuskels blijven nog tot circa 1640 volop in gebruik. De Romeinse letters zullen nog jaren lang, maar heel sporadisch toegepast worden.

Er is een Nederlandse tekst op de plaat aangebracht:

*"Wij waren als ghi, nu ligghen wij hier.
denckt om sterven. ghij weet niet hoe schier
wat is op deser werelt bedreven
als eene roock is des mensche leven".*

Er is ook een Latijnse tekst: "In te domine speravi, nō (non) confundar in eternum" (Vulgaat, psalm 30, vers 2). Deze woorden kunnen aldus vertaald worden:

*"Op u, o Heer, betrouw ik.
Moge ik niet te schande worden tot in de eeuwigheid"*

Grafzerken met echtparen ten voeten uit afgebeeld, zoals de zerk van Paling en Foreest, zijn er meer, maar het type was te kostbaar om echt in grote getale te worden toegepast. Hier in de buurt (Noord-Holland) zijn ze niet talrijk.

De 16de-eeuwse grafzerk met het lijk

Er is nog een bijzondere 16de-eeuwse zerk die in dit verband genoemd dient te worden. Deze is gelegen in de noordergang 290-291, naast het koor, uitgevoerd in de vroege renaissancestijl. Ditmaal geen echtpaar, gehuld in antieke kleding, maar een lijk, naakt. Echter wel, net als het echtpaar, op een matje gelegen. Er is een uitgebreide tekst bij, die luidt:

*"Ey laes nu bevid ick dat my is geseit
dat tege de doot baet rijcdoo noch edelheit
wijshet noch cracht noch ionh, van iaere
als die doot copt die wil niemant sparen
....
wat ic wt liefde gaf is mij gaebleve
dat ick vast behilt heeft mij begeve".*

J. Belonje schreef erover onder de titel "de Alkmaarsche schijndoode" in de Alkmaarsche Courant van 1924, nummer 157.

Er staan de jaartallen 1559 en 1560 op, en twee gelijke merken, geen namen.

De dubbele grafzerk van Pieter van Foreest, de lijfarts van Willem van Oranje:

Tot de beroemdste mannen die Alkmaar voortbracht, behoort Pieter van Foreest, bij zijn leven hoogleraar medicijnen aan de jonge Leidse universiteit, maar ook lijfarts van Willem van Oranje. Hij werd in 1597 begraven onder een dubbele grafzerk nabij de viering, die niet alleen het wapen van de familie Foreest liet zien, maar waarop ook een Latijnse tekst te lezen was, hierin werd de overledene vergeleken met Hippocrates. (Als er een Hippocrates voor de Bataven was geweest, was hij het geweest). De Latijnse tekst was in Romeinse kapitalen aangebracht.

In de loop der tijd is de dubbele zerk in twee helften gesplitst. Het ene deel bleef bewaard, van het andere bleef slechts het bovengedeelte over. In dit bijzondere geval zou men kunnen overwegen het ontbrekende deel aan te vullen en de nagenoeg verdwenen tekst, vermeld door zoveel schrijvers, te reconstrueren, dit als huldeblijk voor en blijvende herinnering aan een belangrijk man uit de stad.

Er kan in dit verband gewezen worden op de herinneringszerk die in onze eeuw werd vervaardigd voor Havingha, de beroemde organist van het grote orgel in de Grote Kerk, te vinden in het noordertransept.

De dubbele grafzerk van de 17de-eeuwse Oost-Indiëvaarder Frederik Houtman

Alkmaar heeft enkele bekende Oostindiëvaarders binnen haar muren gehuisvest. Zij kwamen onder dubbele grafzerken te liggen. Een voorbeeld is Frederik Houtman, die in 1619 Alkmaar verliet voor een tocht naar Oost-Indië. Daar was hij volgens de tekst op de grafzerk gouverneur van Amboina (Ambon) en bekleedde er bovendien de belangrijke functie van eerste raad van Oost-Indië. Diezelfde tekst meldt ook dat hij in Alkmaar niet alleen schepen is geweest, maar tevens raad. Uit het begraafboek leren we dat er bij zijn dood in 1627 "3 poosen" (3x) geluid werd, waarvoor bij de begrafenis extra betaald diende te worden. Zijn zerk ligt in de zuiderzijbeuk, tegen de westmuur.

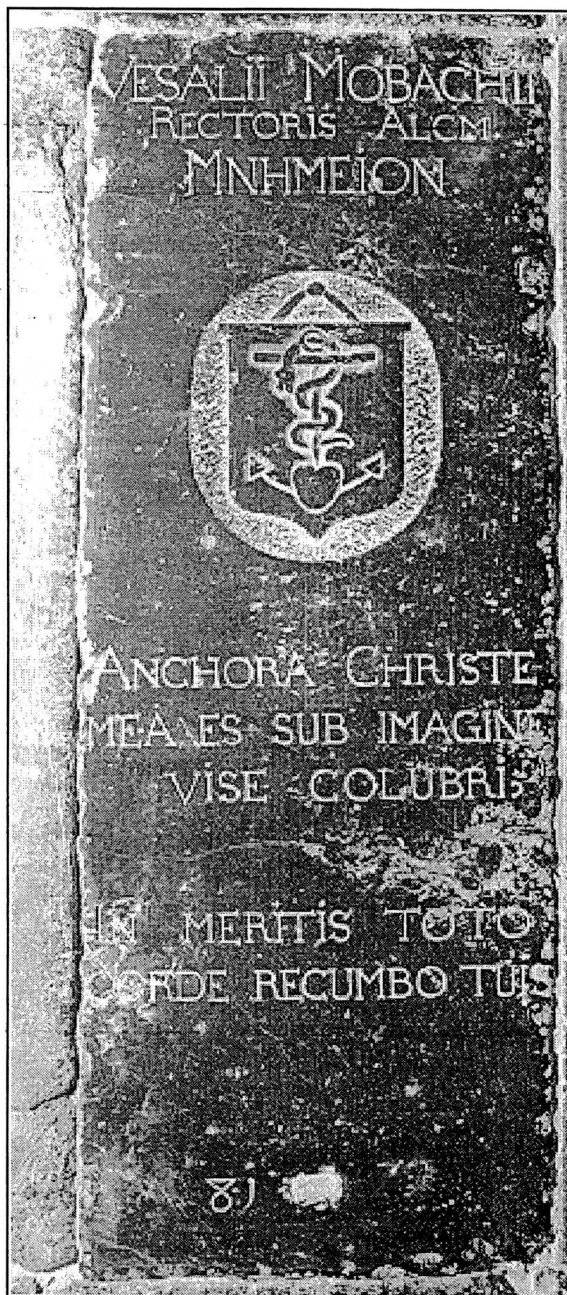
De dubbele grafzerk van de 17de-eeuwse Oost-Indiëvaarder Wollebrand Gleysz. de Jonghe

Een andere bekende Oostindiëvaarder die onder een dubbele grafzerk kwam te rusten, is Wollebrand Gleysz. de Jonghe geweest, wiens geschilderde portret in het Stedelijk Museum van de stad bewaard wordt. Hij is bij zijn leven blijkens de graftekst onder andere raad van Oost-Indië geweest, maar ook

commandeur en directeur in Perzië. Op 7 augustus 1648 keerde hij naar het vaderland terug aan het hoofd van een retourvloot van 12 schepen. Op 28 januari 1674 overleed hij, 80 jaar oud, te Alkmaar. A.L. Bosboom-Toussaint schreef een boek over zijn leven, getiteld "De Alkmaarsche Wees".

De grafzerk ligt in de noorderzijbeuk (nummer 44-45).

Het bijzondere beeldmerk van Wesselius Mobachius, rector van de Latijnse school.

Een zerk met een bijzonder beeldmerk is die van de in 1694 overleden Wessel Mobach (Wesselius Mobachius), die van 1674 tot 1692 rector van de Latijnse School in Alkmaar was. Hij werd begraven in het

koor. Er is een anker te zien, met aan de voet een hart. Om het anker kronkelt zich een slang. Erbij een verklarend distichon in het Latijn: 'anchora christe/ mea es sub imagine/ vise colubri/in meritis toto/ corde recumbo tuis'. Daarin wordt verteld dat de overledene zich met heel zijn hart toevertrouwd aan Christus, die verschenen is in de vorm van een slang. Het beeld van Christus in de gedaante van een slang komt ook elders in de literatuur wel voor in die jaren.

Bijzonder is ook dat er op de zerk een Grieks woord voorkomt, in Griekse hoofdletters: MNHMEION (spreek uit: mnèmeion). Dat woord betekent (graf-)monument. Het is de enige grafzerk in deze kerk waarop een Griekse tekst te zien is.

De grafzerk van de geschiedschrijver Simon Eikelenberg

Een voorbeeld van zo'n zerk met fraai opgezette omranding in Lodewijk XIV-stijl, is de zerk van de geschiedschrijver Simon Eikelenberg, die in 1738 overleed. De zerk, gelegen in de viering tegen het koorhek, is helaas sterk afgesleten. Er wordt in overweging gegeven of het in dit geval niet op zijn plaats zou zijn om tekst en omranding wat op te halen. Dit als blijvende herinnering aan een man, die van groot belang geweest is voor de stad.

De dubbele grafzerk van Jacob Lycochthon Hooghcamer en Hendrik Houtkamp

Evenals in voorafgaande eeuwen het geval was, kwam het ook in de 18de eeuw een enkele maal voor dat grafzerken werden voorzien van versregels of andere teksten, op de dood betrekking hebbend. Een heel bijzonder voorbeeld is de lange Latijnse tekst op de dubbele zerk in het koor waaronder in 1763 mr. Jacob Lycochthon Hooghcamer, bij zijn leven onder andere burgemeester maar ook curator der Latijnse School, begraven werd. De tekst, voorzien van zijn initialen J.L.H. en van het jaartal 1747, opent met de woorden "atra domus ..mea es" ("jij bent mijn sombere huis ..."). Opmerkelijk is overigens niet alleen deze tekst, gehakt in fraaie letters, maar ook het wapen met het

omgrachte kasteel (de hoogkamer), compleet met kasteelbrug.

Na de dood van Hooghcamer werd neef Hendrik Houtkamp eigenaar van het graf. Ook hij liet een tekst aanbrengen in mooi verzorgde letters, voorzien van zijn monogram. Deze tekst is echter niet in het Latijn, maar in het Nederlands: 'k Heb Eignaars Eignaar, dien den Oom huis! U geërft: Huis ook den Neef; en wordt zijn Eignaar, als hij sterft.' Houtkamp, die bij zijn leven onder andere schepen en heemraad was, werd in 1775 onder deze zerk begraven.

De grafzerk waar een Franse generaal onder werd begraven

Zoals al eerder werd verteld, zijn velen naamloos begraven onder oudere zerken. Dat betekent dat wanneer men gaat nazoeken wie er allemaal in de Grote Kerk te Alkmaar begraven werden, men nogal eens voor verrassingen kan komen te staan. In de 'Genealogische en heraldische gedenkwaardigheden...' wijst mr. Belonje op zo'n verrassing.

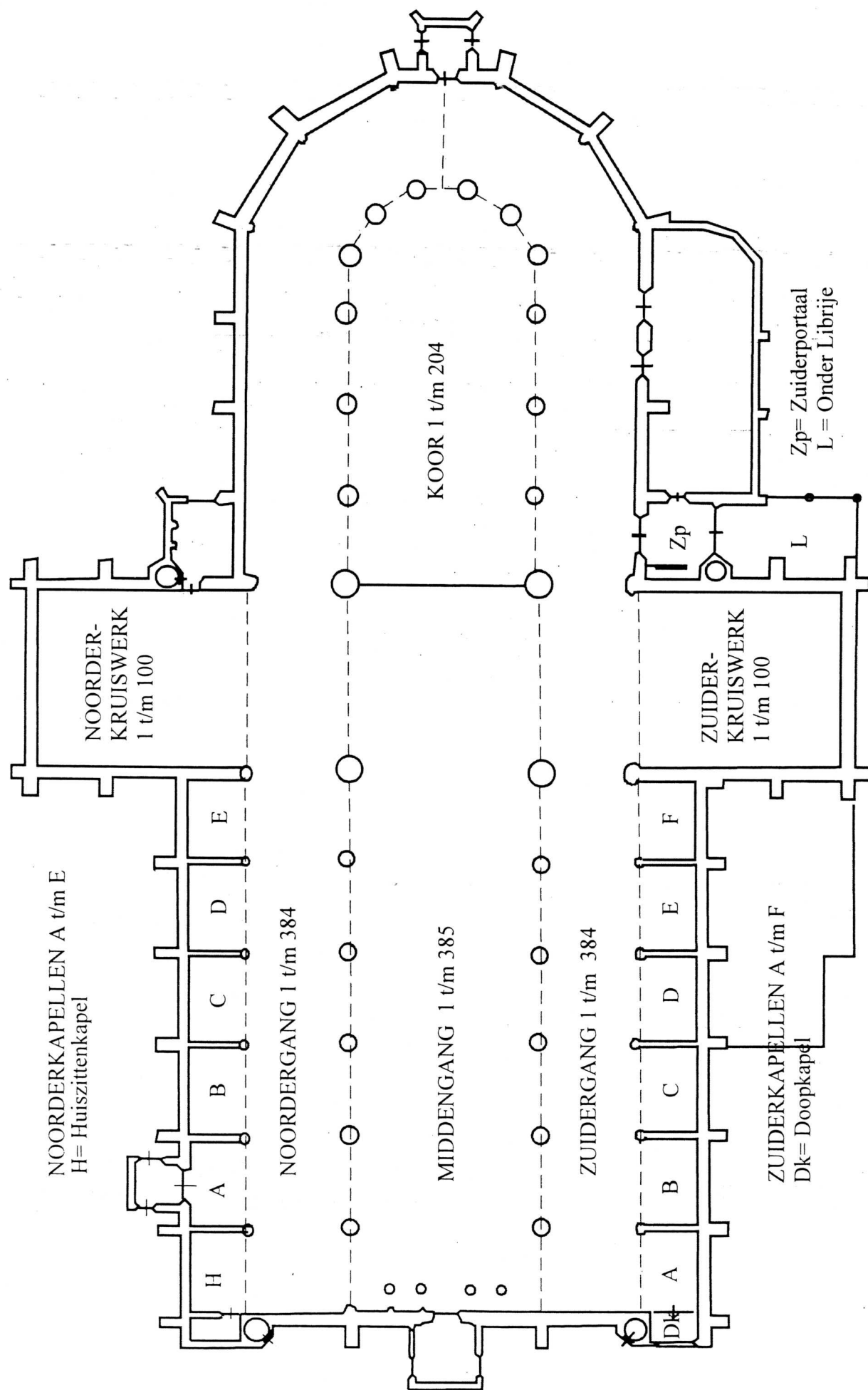
In de noordergangkooromgang ligt een heel eenvoudige zerk met een koe erop: het wapen van Koedijk. Eigenaar was in de 18de eeuw ene Cornelis Symonsz. van Koedijk. Onder die eenvoudige zerk werd in de Franse tijd een Franse generaal, J.A. David, met militaire eer begraven. Hij was op 10 september 1799 hier in de buurt, op de Zijperdijk, gesneuveld,

De zerk van meester beeld- en steenhouwer Casparus Josephus Bottemanne

Een nieuw element op de Alkmaarse grafzerken in de 19de eeuw zijn de romantische versregels, waarin de deugd der overledenen wordt verheerlijkt. Een mooi voorbeeld is zerk 28 in de zuiderzijbeuk, waar in 1812 eerst Casparus Josephus Bottemanne, een telg uit het bekende steen- en beeldhouwersgeslacht uit Ecaussines in Belgisch Brabant, werd begraven en vervolgens in 1817 zijn vrouw. Hier staat onderaan te lezen: "Een vijftal zoonen dekt met dezen steen het graf Van 't oudrenpaar, wiens deugd hun 't lofflijkst voorbeeld gaf".

TOT BESLUIT

Een aantal wetenswaardigheden betreffende de zerkenvloer en de afzonderlijke grafzerken is de revue gepasseerd. Het ligt in de bedoeling in de komende jaren het historisch- en kunsthistorisch onderzoek naar de grafvloer en de afzonderlijke zerken voort te zetten.

INDELING ZERKENVAKKEN TOT 20e EEUW

